

DESPRE ISTORIA ABORDĂRII ANALITICE A ISTORIEI FILOSOFIEI: DE LA BOLZANO ȘI BRENTANO LA BENNETT ȘI BARNES¹

KEVIN MULLIGAN
Universitatea din Geneva, Elveția

„Was geht mich die Geschichte an?”
Wittgenstein

„Die [Geschichte] habe ich vergessen.”
Husserl²

On the History of the Analytic Approach to the History of Philosophy: from Bolzano and Brentano to Barnes and Bennett. This paper isolates and evaluates some of the main features of the way Bolzano, Brentano and the latter's heirs studied the history of philosophy. Many of these features are also exemplified by the work of such eminent historians of philosophy in the analytic tradition as the two Jonathans, Barnes and Bennett. Thus the paper identifies one important part of the history of the analytic way of doing the history of philosophy.

Keywords: Bolzano, Brentano, Barnes, Bennett.

1. INTRODUCERE LA O BIBLIOGRAFIE

Se spune că filosofia analitică este anistorică, chiar anti-istorică. Ea însăși s-a prezentat adesea ca marcând o ruptură cu trecutul. Atitudinea care inspiră întrebarea retorică, pusă de Wittgenstein în *Carnete*, „Was geht mich die Geschichte an? (Ce mă privește pe mine istoria?)” este răspândită. Multiplele legături dintre realitatea

¹ Textul datorează mult discuțiilor avute cu Daniel Schultess pe parcursul seminarelor despre abordarea analitică a istoriei filosofiei pe care le-am condus în 1988/9 la Geneva și Neuchâtel. Pentru aceasta, îi mulțumesc, precum le mulțumesc și lui Jean-Maurice Monnoyer, Gudrun Tausch și Christiane Chauviré pentru amabilitatea de a mă fi ajutat să-mi ameliores franceza.

² Wittgenstein, *Carnete*, 2.9.16; fraza lui Husserl constituie răspunsul la o întrebare pusă de Heidegger în 1922, înainte de plecarea lui Husserl la Londra, „Und wie, Herr Geheimrat, steht es mit der Geschichte? (Și cum vă raportați la istorie, domnule profesor?)”, răspuns pe care Husserl l-ar fi dat privind-și interlocutorul în ochi (cf. H. Spiegelberg, *The Context of the Phenomenological Movement*, La Haye, Nijhoff, 1981, p. 146). Pentru sfârșitul poveștii sejurului lui Husserl în Anglia, vezi C. Ogden, I. Richards, *The Meaning of Meaning*, London, Routledge, 1972 (prima ediție 1923), p. 269–270.

istorică și antropologia filosofică care i-au fascinat pe filosofi de la Hegel la Dilthey, Heidegger, Adorno și Habermas – devenirea istorică, dimensiunile istorice ale eticii, ale politicii, ale istoriei individului cu cele două filosofeme pe care le comportă: Viața și Moartea – sunt cu precădere absente, pur și simplu absente (nu în sensul parizian al termenului). Chiar și când vorbește despre istoria filosofiei, filosofia analitică își arată lipsa de interes pentru istorie. Acesta este cel puțin reproșul cel mai frecvent care i se face. Cu toate acestea, abordarea analitică a istoriei filosofiei are, la rândul ei, o istorie. Aceasta este, cel puțin, teza pe care aș dori să o dezvolt aici.

Voi începe printr-o sumară caracterizare a abordării analitice a istoriei filosofiei. Apoi, voi prezenta ceea ce consider a constitui o anticipare a acestei abordări. Aceasta mă va conduce, în ultima parte a expunerii, la câteva întrebări cu privire la subiect.

Interesul crescut pentru istoria filosofiei în cadrul filosofiei analitice pare a face parte din acea lărgire de orizont care a transformat treptat filosofia analitică în anii șazeci și șaptezeci: estetica, politica, interogațiile etice fundamentale și metafizica analitică au început să se impună exact în aceeași perioadă în care filosofia antică de tendință analitică cunoștea explozia pe care o știm. În „Introducerea” la *The Cambridge History of Later Medieval Philosophy*, publicată în 1982, se spune: „Unul dintre obiectivele noastre este constituirea unui spațiu de continuitate intelectuală între activitatea filosofiei contemporane și filosofia medievală, așa cum se întâmplă deja în cazul filosofiei antice”, ambiție care, în timp, nu s-a dovedit neîntemeiată³.

Astăzi, numărul de volume din seria „Arguments of the Philosophers” este în continuă creștere. Există filosofi analitici dispuși să scrie cărți despre Augustin, Hegel și Heidegger, la fel cum există o filosofie analitică a sexualității sau un marxism analitic. Chiar și Freud a fost analizat analitic. Nici teme continentale, nici autorii favoriți ai continentalilor nu par capabili să reziste apetitului analitic.

Lăsând la o parte cartea lui Russell despre Leibniz, s-ar putea considera că istoria filosofiei nu a fost descoperită decât foarte târziu în filosofia analitică. Dar există motive pentru a vorbi cu mai multă justete despre existența unei întreruperi a raporturilor dintre filosofie și istoria filosofiei în interiorul tradiției analitice. Această întrerupere este în mare parte o consecință a atitudinii melodramatice adoptate de Cercul de la Viena în ceea ce privește istoria filosofiei.

Vom vorbi, totuși, despre o întrerupere, deoarece *Auseinandersetzung* în raport cu trecutul este departe de a fi absentă la Russell și Moore: Kant, Hume și Leibniz fac obiectul criticii lor. Chiar discutarea de către Frege a teoriei spinoziste

³ Cf., dimpotrivă, seriile *Philosophers in context* (Brighton, Harvester), *Studies in Intellectual History* (Manchester University Press), lucrările lui Q. Skinner și, mai ales, ale lui Ayers (*Locke*, Volume One: *Epistemology*; Volume Two: *Ontology*, Routledge, 1991). Despre M. Ayers, cf. J. Bennett, „Understanding Locke’s Essay. How much historical knowledge do we need?”, *Times Literary Supplement*, 20 March 1992, p. 9–10.

a numărului, spre exemplu, se plasează la un nivel pe care filosofia analitică nu îl va regăsi decât mult după Cercul de la Viena. Se poate vorbi despre întrerupere și în măsura în care legăturile dintre filosofia limbajului comun și istoria filosofiei antice începuseră să se constituie deja în anii treizeci și să ofere unul dintre punctele de pornire pentru renașterea celei din urmă.

Voi lua ca exemple paradigmatică de abordare analitică lucrările celor doi Jonathan. În cartea sa despre empirismul britanic (1971), în cele două lucrări dedicate lui Kant (1966, 1974) și în cea dedicată lui Spinoza (1984), J. Bennett ne oferă un corpus nu numai exemplar, ci care continuă, totodată, în mod evident perspectiva utilizată deja de Russell asupra filosofiei lui Leibniz. Exemplul lui Bennett este prețios datorită amplitudinii activității sale – poate doar Hintikka să mai fi investigat cu la fel de multă atenție istoria filosofiei – și a radicalismului abordării sale. Dar și pentru că este ținta preferată atât a celor care detestă perspectiva analitică, cât și a celor care, în tabăra analitică, se îndreaptă spre o abordare mai explicit istorică.

Cartea sa despre Spinoza lasă deoparte aproape integral contextul istoric (cu excepția lui Descartes) și filosofia politică a lui Spinoza. Exemplul lui Wolfson îl încurajează pe calea acestei abstrageri: „Travaliul și erudiția sunt impresionante, dar profitul filosofic este aproape nul”. Scopul său: „Vreau să înțeleg paginile *Eticii* în așa fel încât să pot învăța filosofie”. Pe lângă reconstrucția și evaluarea argumentelor lui Spinoza însuși, există adesea o încercare de a-l ameliora pe Spinoza: „Să înlăturăm argumentele oficiale și să vedem dacă putem face mai bine, chiar folosind un tip de argumentare pe care Spinoza l-ar putea accepta”⁴.

Cum scrie Ariew într-o recenzie în care comentează aceste pasaje: „Teoriile pe care Bennett decide să le sublinieze și modul în care le interpretează depind de interesele lui, nu de cele ale lui Spinoza; metodele folosite de Bennett pentru evaluarea operei lui Spinoza îi aparțin lui Bennett. Se regăsește chiar asumția că sarcina lui Spinoza este aceeași cu cea a lui Bennett. Bennett se raportează la Spinoza ca și cum acesta ar fi un filosof analitic din secolul XX, un coleg de facultate.”⁵

Pe scurt, abordarea sa păcătuiește prin *anacronisme*. Astfel, citim în lucrarea sa despre Kant: „Este o eroare să credem că un mare filosof nu poate să se fi înșelat grav și de multe ori. *Critica* are încă multe să ne învețe, dar se înșală aproape la fiecare pagină.”⁶

Cel de-al doilea exemplu la care mă opresc îl constituie opera lui J. Barnes, cu precădere studiile sale privitoare la presocratici (1989) și la scepticism (1990), referitor la care *The Oxford Companion to Philosophy* susține că travaliul autorului „nu se constituie niciodată în detrimentul unui efort de soluționare a unor probleme filosofice în lumina textelor antice”.

⁴ Bennett, *A Study of Spinoza's Ethics*, Indianapolis, Hackett, p. 15 (cf. de asemenea, 35), 16, 131.

⁵ R. Ariew, „Jonathan Bennett, *A Study of Spinoza's Ethics*”, în *Philosophy and Phenomenological Research*, 47, 1987, p. 651.

⁶ J. Bennett, *Kant's Analytic*, Cambridge University Press, 1966, p. viii.

Vom conveni, sper, că următoarele trăsături sunt specifice abordării analitice: o retorică a clarității și preciziei; concentrarea asupra problematicii unui filosof; un interes pronunțat pentru evaluarea logicii raporturilor dintre argumentele și concluziile unui filosof.

Faptul că aceste trăsături se regăsesc în mod constant în lucrările analitice privind istoria filosofiei nu constituie un subiect de controversă. Ar fi, desigur, multe de spus pentru o caracterizare riguroasă. Se subînțelege că este vorba doar despre denominatori comuni și, deci, vagi. Dar, pentru scopurile expunerii mele, următoarele observații sunt suficiente.

Convingerea că evaluarea spuselor unui filosof trebuie să reprezinte mai degrabă o evaluare a logicii poziției acestuia, un examen al coerenței și al validității afirmațiilor sale care decurge din convingerea că problemele filosofice au o viață proprie, că există un spațiu unde este posibilă, de pildă, abordarea critică a pozițiilor lui Descartes, Hume și Parfit referitoare la identitatea personală.

Problemele sunt adesea punctuale, la scară mică. Conceptul de *problemă* în acest sens apare încă de la începuturile filosofiei analitice: Frege își începe cel mai cunoscut dintre articole cu o *întrebare* foarte precisă, care *invită la reflecție*; expresia *problemele filosofiei* este reluată în titlurile a două cărți de Russell și Moore și deține o poziție centrală în prefața *Tractatus*-ului. De fiecare dată este vorba despre *problemă* în sensul restrâns al termenului, iar nu despre probleme de tip „problema vieții, problema diferenței”. În filosofia analitică, conceptul de *problemă* a fost rafinat treptat: să ne gândim, spre exemplu, la ideea pe care putem și trebuie să o formulăm înaintea oricăror condiții pentru rezolvarea unei probleme. După utilizarea dată de Russell, aceasta a devenit centrală. Iar aceste progrese au avut, de asemenea, un impact asupra istoriei filosofiei analitice.

Credința că există un spațiu al problemelor ia adesea forma convingerii că marii filosofi din trecut sunt (de considerat ca fiind) contemporanii noștri. Jonathan Barnes atribuie unui profesor sfatul primit ca student la Oxford: „Trebuie să ne amintim întotdeauna că textele lui Platon și Aristotel sunt texte contemporane. Trebuie să ne imaginăm că Clarendon Press le-a publicat acum o lună.”⁷

Aș face referire acum la ceea ce am numit o anticipare, poate singura, a acestei abordări. Este vorba despre un corpus de lucrări scrise în mare parte între 1837 și 1937 de cei mai mari filosofi de limbă germană dintre Leibniz și Frege, ambii preoți și logicieni, Bernard Bolzano și Franz Brentano, precum și de urmașii lor din Austro-Ungaria și din sudul Germaniei. Din comoditate, voi vorbi despre filosofi „austrieci”, lăsând astfel deschisă posibilitatea ca, folosind formula lui Russell, „Viena să fie mai degrabă un termen de psihologie decât de geografie”. Ceea ce urmează este doar o introducere la bibliografia acestui corpus.

⁷ J. Barnes, „Pourquoi lire les anciens?”, în *Les Papiers du Collège international de philosophie*, 2, 1990, p. 24.

2. ISTORIA FILOSOFIEI DUPĂ BOLZANO ȘI BRENTANO

Natura, scopul și metoda istoriei filosofiei sunt expuse de Brentano în ale sale istorii ale filosofiei antice și moderne. Bolzano se ocupă într-un mod mult mai puțin detaliat de aceste aspecte în „Despre concepția lui Hegel și a adepților săi asupra istoriei, în general, și a istoriei filosofiei, în special”. Concepția sa privind istoria filosofiei este totuși foarte clară atât din propriile contribuții la istoria filosofiei, cât și din cele ale elevilor săi. Vom înțelege mai bine importanța pentru tema noastră a opiniilor programatice ale lui Bolzano și Brentano după ce vom fi analizat la ce se reacționa în secolului XIX (§ 2.2), precum și o teză substanțială a lui Brentano asupra istoriei filosofiei (§3) și, în cele din urmă, raportul dintre aceste programe și cantitatea imensă de istorie a filosofiei, care constituie realizarea lor mai mult sau mai puțin fidelă și conștientă (§4).

2.1. Programele lui Bolzano și Brentano: cum trebuie făcută istoria filosofiei

Dar, mai întâi, în ce constau aceste programe?

Într-un scurt text din 1851 despre conceptul de istorie a filosofiei la Hegel și hegelieni, Bolzano înlătură o serie de erori istorice și schițează ceea ce este, de fapt, maniera în care abordează sistemele din trecut în lucrarea sa. Reia de multe ori o anumită afirmație a unui filosof, se întreabă asupra semnificației acesteia și examinează pe rând argumentele invocate în favoarea ei (cf. și *RW*, 90).

În investigarea conceptului de istorie a filosofiei (c. 1870), Brentano ajunge la concluzia că aceasta reprezintă „cunoașterea și expunerea experiențelor umane în studierea adevărilor care aparțin filosofiei.” Sarcina sa vizează, deci, descrierea descoperirilor acestor adevăruri, a eforturilor implicate în acest travaliu și a circumstanțelor care le-au favorizat sau le-au împiedicat⁸. Vizează, de asemenea, evaluarea motivelor invocate în susținerea unei teze sau a alteia⁹.

Brentano este perfect conștient de implicațiile rolului central acordat adevărului în această teză. În primul rând, „Dacă ceea ce studiază cineva nu este ceea ce crede el, atunci ceea ce studiază nu este nici ceea ce crede el că studiază, ci, desigur, ceea ce studiază”¹⁰. Astfel, Brentano nu ezită să susțină că, deși stoicii credeau că vorbesc despre ceea ce este material (*Körperliches*), în cercetările lor de logică și de etică ei au vorbit în realitate despre ceea ce este psihologic. În mod analog, Rorty susține că atunci când Descartes credea că se referă la spirit, el se referea de fapt la sistemul nervos într-o anumită descriere. Este, adaugă el, aproape natural „să spui că Aristotel descria fără să știe efectele gravitației, mai degrabă

⁸ F. Brentano, *Geschichte der Philosophie der Neuzeit*, Hamburg, Meiner, 1987, p. 11–12.

⁹ *Ibidem*, p. 92.

¹⁰ *Ibidem*, p. 11–12.

decât mișcarea naturală în jos. Este puțin mai forțat, dar numai un pas în aceeași direcție, a spune că Platon a crezut inconștient că toate cuvintele sunt substantive...¹¹

Prin urmare, istoricul nu poate uita că conținutul filosofiei este mai degrabă vast¹². Apoi, multe epoci nu oferă nimic în filosofie sau oferă numai puțin demn de a fi apropiat, prezentând pentru cercetătorul filosofiei mai degrabă un interes patologic¹³. În cele din urmă, dacă obiectivul pe termen scurt al istoriei filosofiei este istoric, cel pe termen lung este filosofic.

Istoria oricărei discipline nu prezintă valoare independent, ci doar dintr-o poziție subordonată. Numai un istorism absurd nu înțelege acest aspect. Astfel, studiul istoriei filosofiei nu este justificat decât dacă servește cercetării obiective (*sachlich*)¹⁴.

Adevărul istoriei se subordonează adevărului filosofiei. În istoria filosofiei, alegerea între expunerea viziunilor filosofilor, pe de o parte, și determinarea valorii și a adevărului acestora, pe de alta, este falsă¹⁵.

Dacă unii exagerează importanța istoriei filosofiei în detrimentul filosofiei, alții o discreditează peste măsură. Desigur, „cunoașterea istoriei filosofiei, susține Brentano, este adeseori dăunătoare, dar când se produc asemenea prejudicii, ele provin din erori” de expunere a istoriei filosofiei.

Scopul ultim al istoriei filosofiei trebuie să fie întotdeauna punerea în evidență a adevărului. Cu siguranță că această manieră de abordare a adevărului conduce doar lent spre țintă. Dar este singura modalitate solidă de lucru pentru filosof. Pentru el, cunoașterea istoriei unei probleme este mult mai importantă decât pentru matematician sau pentru omul de știință¹⁶.

Numai un filosof „este apt să fie istoric al filosofiei” și poate evita verbiajul care rezultă din incapacitatea de a „întâlni, în filosofare, gândurile unui autor”. Pentru că această condiție nu a fost îndeplinită, adeseori au fost introduse absurdități și

¹¹ R. Rorty, „The historiography of philosophy: four genres”, în R. Rorty, J. Schneewind, Q. Skinner (ed), *Philosophy in History: Essays on the Historiography of Philosophy*, Cambridge University Press, 1984, p. 53; despre Descartes, citat mai sus, vezi *ibidem*, p. 49.

¹² Să remarcăm paradoxul că tocmai Brentano a insistat, în a sa filosofie a minții, asupra caracterului opac sau nontransparent al conținutului gândirii.

¹³ Brentano, *op. cit.*, p. 82.

¹⁴ F. Brentano, *Geschichte der Griechischen Philosophie*, Berne, Francke, 1963, p. 16. Cf. G. Moore, „Jahresbericht über *Philosophy in the United Kingdom for 1902*”, *Archiv für die Geschichte der Philosophie*, 10, 1904, p. 251–252). Cf. „Istoria filosofiei este, dintre toate formele de istorie, cea mai plicticoasă dacă nu este utilizată pentru a face filosofie nouă [*zum neuen Philosophieren*]” (Herbart, *Sämtliche Werke*, III, Leipzig, 1850, p. 203). Jonathan Barnes (CR de Brentano 1986, PPR, 1988, p. 162–167, p. 163) califică opinia lui Brentano drept „o atitudine severă față de istoria filosofiei, devenită acum loc comun în anumite medii”, iar pe acesta drept „filistin și nejustificat”. Însă „Brentano se prezintă ca un aristotelician paradoxal, anglo-saxon de riguros ca metodă și tomist ca filosofie.” (*Ibidem*, p. 167).

¹⁵ Brentano, *ibidem*, p. 17.

¹⁶ *Ibidem*, p. 16. Cf. Arleth, „Die Philosophie und ihre Geschichte”, *Die Osterreichische Mittelschule*, X, 1896, pp. 235–253, despre uitarea unor descoperiri filosofice precum distincția dintre (ceea ce sur Tugendhat va numi) ființa veritativă și realitate.

imposibilități în scrierile celor mai rafinați gânditori, „agățându-se de caracterul [*Buchstabe*] lipsit de viață, în loc de a-l urma pe autor în spațiul viu al cercetării”. Dacă pericolul de introducere a propriei subiectivități într-o doctrină este real, nu putem spera să-l evităm interzicându-i istoricului orice *Mitdenken* și *Mitforschen* decât căzând în altă eroare.

Cum trebuie, deci, procedat? Răspunsul lui Brentano dovedește de ce aprecia într-atât *Mitdenken* în cazul scolasticilor: dacă trebuie evitat ceea ce este subiectiv și particular [*das uns subjektiv Eigentümliche*] în noi, atunci trebuie apelat la ceea ce este general uman [*allgemein Menschliche*] în noi¹⁷.

2.2. Contextul acestor programe

Nu putem aprecia importanța și conținutul acestor programe dacă nu le cunoaștem contextul¹⁸. *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie* de Hegel au fost publicate între 1831 și 1836. Anti-Hegel-ul lui Fries *Die Geschichte der Philosophie* a fost redactat între 1837 și 1840, *Wissenschaftslehre* de Bolzano apare în 1837, iar polemica sa cu perspectiva hegeliană asupra istoriei filosofiei în 1851.

Concepția brentaniană privind istoria filosofiei este îndreptată împotriva a două aspecte ale istoriografiei din următorii ani: împotriva rolului pe care continuă să îl aibă hegelianismul și împotriva absenței unei abordări filosofice inteligente în cadrul unei producții prea filologice sau unilateral istorice. Ambele defecte se regăsesc la Prantl și Zeller. Chiar un neokantian ca Windelband, care, aidoma austriecilor, pune problemele și istoria lor în prim plan, este încă marcat de Hegel. Cea de-a treia țintă a lui Brentano este reprezentată de o dezvoltare a moștenirii romantismului, anume de concepția lui Dilthey despre istoria filosofiei ca fiind primordial o *Geistesgeschichte*.

Mai întâi, orbirea filosofică a celui care nu este decât istoric. O lungă și amară controversă cu Zeller pe tema omniscienței divinității la Aristotel l-a întărit pe Brentano în convingerea sa referitoare la imposibilitatea unei istorii pur istorice. Controversa a durat între 1879, data celei de-a treia ediții a celei de-a doua părți a lucrării *Die Philosophie der Griechen*, a lui Zeller, până în 1911. Zeller nu admitea ca, acolo unde sistemul Stagiritului era incomplet, să filosofeze Brentano în locul și în numele lui Aristotel pentru a-i completa lacunele prin „legături mediatore”¹⁹. Brentano amintește continuu volumul de material lipsit de interes filosofic furnizat de Zeller.

Oarecum în maniera lui Nietzsche, Brentano vede în istorism cel mai mare pericol. Citează, de preferință, o formulă a lui Renan: „De fapt, istoria este forma

¹⁷ Brentano, *Geschichte der Philosophie der Neuzeit*, ed. cit., pp. 88–90, p. 328; *Ueber Aristoteles*, Meiner, 1986, p. 14.

¹⁸ Cf. Rogge, *Axiomatik alles möglichen Philosophierens. Das grundsätzliche Sprechen der Logistik, der Sprach-Kritik und de Lebens-Metaphysik*, Meisenheim, Hain, 1950.

¹⁹ Cf. *ibidem*, p. 66.

necesară a științei a tot ceea ce se supune legilor vieții schimbătoare și succesive... ceea ce cercetăm în istoria filosofiei este mult mai puțin filosofie propriu-zisă decât istorie”²⁰.

Dar, spre deosebire de Nietzsche, Brentano polemizează cu această concepție, afirmând că ea este contrazisă de fiecare demonstrație riguros filosofică. Obiectul polemicii sale îl constituie mai ales apărarea acestei concepții de către Dilthey²¹.

3. FILOSOFIA ISTORIEI FILOSOFIEI. GENEZA DECADENȚEI

Brentano era convins că chiar și o abordare a istoriei filosofiei care să dea prioritate evaluării adevărului și falsului în investigarea filosofiilor trecutului risca să eșueze în absența a ceea ce el numea o filosofie a istoriei filosofiei. Prin aceasta, înțelegea o descriere a trăsăturilor filosofiei autentice, precum și o nosologie filosofică dublată de o teorie a motivelor psihologice și culturale (*kulturpsychologische*) care îi fac pe filosofi să eșueze în pseudo-filosofie.

Această descriere se limitează la clasificarea metodologiilor filosofice, precum și a atitudinilor subiacente; și pare să fi fost acceptată, cu unele modificări, de majoritatea continuatorilor săi. Filosofia autentică este științifică; avansează lent; acordă prioritate interesului teoretic; noile probleme și interogații „se multiplică și se înlănțuiesc”. Exemplele acestei prime etape ar fi Aristotel, Toma, Bacon, Descartes, Locke și Leibniz. Urmează, apoi, declinul în trei faze, caracterizat inițial printr-o slăbire a interesului științific în favoarea aspectelor practice – epicurienii, stoicii, Duns Scot, „Luminile” (Voltaire, Wolff) – , apoi în favoarea scepticismului – probabilismul noii Academii, pironismul, Sextus Empiricus, Occam, Hume – și, în fine, în favoarea introducerii dogmelor și a principiilor oarbe (Reid, Kant) ca reacție la scepticism, ajungându-se până la misticism speculativ – Plotin, Raimundus Lullus, Nicolaus Cusanus, Fichte, Schelling, Hegel.

„Căutarea naturală a adevărului, oprită din cursa sa de scepticism, revine în forță. Cu un zel nesănătos se revine la edificarea dogmelor filosofice. Mijloacelor naturale de care s-a folosit prima fază li s-au adăugat altele noi prin inventarea unor mijloace de cunoaștere total nenaturale, principii lipsite de orice discernământ, forțe geniale intuibile imediat, elevații mistice ale vieții inlelectuale pentru ca, în curând, să ne îmbătăm cu pretinsa posesie a sublimului, a adevărilor ce depășesc ceea ce îi este la îndemână omului”²².

²⁰ *Averroès et l'averroïsme*, Paris, 1953; Brentano, *ibidem*, p. 81.

²¹ Pentru un exemplu al acestei polemici, cf. Mulligan, „Introduction: On the History of Continental Philosophy”, în Mulligan (ed.), *Continental Philosophy Analysed*, *Topoi*, 10/2, 1991, pp. 115–120. Articolul lui Hillebrand luat în discuție pare ieșit de sub pana lui Brentano; cf. Brentano, *Briefe an Carl Stumpf 1867–1917*, Graz, Akademische Druck und Verlagsanstalt, 1989.

²² Brentano, *Die vier Phasen der Philosophie*, Hamburg, Meiner, 1926, p. 9.

„Imediat sau după asociații de gânduri pe care nu le-am putea considera mediere rațională asistăm la apariția afirmațiilor celor mai temerare. Ne imaginăm că putem atinge înălțimi inaccesibile; credem a le fi atins și umplem cu ipotezele cele mai arbitrare marile lacune ale cunoașterii”²³.

Sloganul deja menționat, conform căruia toți filosofilor trecutului ne sunt contemporani, este formulat de Brentano în termeni de „congenialitate” peste timp.

Clasificarea brentaniană a celor patru „faze” ale filosofiei a fost publicată pentru prima dată în 1867 într-o contribuție la *Istoria Bisericii* de Möhler și, un an mai târziu, în traducere franceză. Citim că „decăderea” filosofiei în Evul Mediu după Toma, a cărei sursă, așa cum se vede în celelalte două mari perioade filosofice, rezidă în disimularea și diminuarea spiritului științific, parcurge trei perioade: știința, încetând să mai fie științifică, atrage scepticismul; scepticismul, incapabil să satisfacă nevoile umane, suscită o reacție care vrea acces rapid la culmile intelectuale și la succesele ce pot decurge de aici, fără a parcurge travaliul îndelungat și dureros al cercetării, observației și analizei. Astfel, în Antichitate, după Aristotel, îi vedem pe stoici și pe epicurieni exercitându-se exclusiv în sfera practicului; apoi, pe sceptici impunându-se chiar unor eclecticici precum Cicero; apoi, pe misticii neoplatonicieni luptându-se în sfera inteligibilului. Vom vedea că în timpurile moderne, după Locke și Leibniz, se vor succeda cu rapiditate civilizația superficială a francezilor și germanilor, filosofia critică, și, ca reacție, teoria identității, misticismul panteist al lui Schelling și idealismul absolut al lui Hegel. Același fenomen apare și în Evul Mediu: odată ce gelozia și ergotismul școlilor se substituie cercetărilor dezinteresate ale științei, filosofia intră în declin. Împotriva dogmatismului inadecvat al școlilor, nominalismul reacționează prin aspecte evident sceptice și determină, la rândul-i, o reacție îndrăzneată mai ales mistică atestată, în diverse forme, de Raymond de Sebonde, Nicolaus Cusanus și de susținătorii lui Raimundus Lullus, a căror influență abia începe. Consecința principală a acestei mișcări constă în deturnarea dinspre cercetare a marilor minți, care se închid în sanctuarul unei mistici realmente religioase pentru a dobândi bucuria contopirii nemediate cu suprema frumusețe „inteligibilă”²⁴.

Retorica stridentă a lui Bolzano, a lui Brentano și a discipolilor săi în favoarea clarității științifice – le place să numească viciile corespunzătoare acestor virtuți *Geschwätz* (trăncăneală, verbiaj) – reprezintă o funcție a propriei lor concepții de inițiatori ai unei faze a filosofiei științifice. Astăzi, aceasta produce același efect ca

²³ *Ibidem*, p. 56.

²⁴ F. Brentano, *Vom Dasein Gottes*, Hamburg, Meiner, 1968, pp. 479–480. Pasajul este analizat de J. M. Werle (*Franz Brentano und die Zukunft der Philosophie. Studien zur Wissenschaftsgeschichte und Wissenschaftssystematik im 19.*, 1989, p. 71ff.). Las ca exercițiu pentru cititor verificarea celor patru faze (trecerea de la interesul teoretic la cel practic, de la scepticism la verbiajul mistic) (1) în istoria filosofiei analitice, de la Russell și Moore la filosofia „post-analitică”, și (2) în istoria filosofiei „continentale” – ceea ce Barry Smith a numit „Deriva continentală: de la Brentano la Derrida”. Cf. P. Linke, *Niedergangerscheinungen in der Philosophie der Gegenwart. Wege zu ihrer Überwindung*, München, Reinhardt, 1961.

cea a Cercului de la Viena. Dar să nu uităm că aceasta confirmă dificultatea cu care ne confruntăm și astăzi în a aprecia efectul și rezonanța primei apariții moderne majore a acestui tip de retorică.

În observațiile sale privind cea mai recentă manieră de filosofare din Germania, Bolzano anticipează parțial diagnosticul de decadentă filosofică ce va fi dat mai târziu de Brentano: noii filosofi nu se simt constrânși de obligația de a explica în mod clar despre ce vorbesc, de a clarifica sensul pe care îl atașează cuvintelor sau temeiurile afirmațiilor lor. Le plac figurile de discurs, expresiile paradoxale, încearcă să descopere asemănări pe care apoi le fac să treacă drept egalități²⁵. Bolzano notează că, pentru unii hegelieni, faptul că conceptele și afirmațiile noastre „se transformă în timp ce vorbim” (propozițiile speculative) este binevenit²⁶. Pledoaria pentru claritate la Bolzano și la discipolul său Zimmermann este o consecință directă a conceperii filosofiei în termeni de „clarificare a conceptelor”, concepție care va deveni centrală în filosofii austriece independente de tendință, precum și în filosofia analitică anglofonă, poloneză etc.

4. REALIZĂRILE PROGRAMULUI AUSTRIAC

Realizările acestor programe se regăsesc, în majoritate, în lucrările menționate în bibliografia de mai jos. Totuși, este important de semnalat că multe dintre discuțiile privind istoria sunt dispersate prin lucrările filosofice ale filosofilor din bibliografie.

Cu o singură excepție (Arleth), lucrările incluse în această listă reprezintă opere ale unor filosofi, nu ale unor istorici, ceea ce ne furnizează încă o paralelă cu discuțiile privind istoria ale unor Bennett, Mackie sau Hintikka. De notat, însă, că doi dintre filosofii de pe listă, Bergmann și Koyré, sunt și istorici celebri²⁷.

Aceste lucrări aparțin unei tradiții, ceea ce perspectivele curente asupra istoriei filosofiei din ultimele două secole – mă refer la canoanele continentale – au ascuns sistematic. A-l considera pe Husserl precursor al lui Heidegger – perspectivă obișnuită – înseamnă a uita diferența semnificativă dintre idealismul transcendent al filosofului german Husserl și filosoful austriac din *Cercetări logice*; și, în consecință, a uita critica riguroasă la adresa lui Locke, Hume și Berkeley din cea de a doua *Cercetare*, precum și legăturile evidente dintre această critică și cea a lui Meinong. A-i plasa pe Scheler și Heidegger în același registru diminuează evidența

²⁵ Bolzano, *Lehrbuch der Religionswissenschaft*, Sulzbach, 1834, § 63; B. Bolzano, *Dr. Bolzano und seine Gegner*, Sulzbach, 1839 (reeditare Amsterdam, 1970), p. 131; cf. E. Morscher, *Das logische An-sich bei Bernard Bolzano*, Salzburg, Pustet, 1973, p. 10.

²⁶ Bolzano, *Philosophische Texte*, Reclam, (Hgb.) U. Neeman, 1984, p. 300. Nu putea ghici că astfel de transformări la nivelul scriiturii aveau să devină și mai dezirabile.

²⁷ Nu este aici locul pentru a examina marile diferențe dintre concepțiile lor privind istoria filosofiei și cele ale profesorilor lor.

similitudinii criticilor eticii kantiene la Scheler, Brentano și Bolzano. În rest, nici puținii filosofi interesați de filosofia austriacă nu au înțeles decât foarte recent ce îi datorează lui Bolzano continuatorii lui Brentano.

Faptul că este vorba despre o tradiție se vedește cu precădere în relațiile pedagogice dintre membri, precum și în influențele revendicate. Toți filosoffii menționați în bibliografie au fost fie elevi ai lui Bolzano sau Brentano, fie puternic influențați de aceștia.

Unul dintre aspectele acestei tradiții, uimitorul exemplu polonez, a fost studiat de Wolenski, care descrie reușita pedagogiei lui Twardowski cu al său *Kulturkampf* (Kotarbinski), responsabil de apariția filosofiei analitice și logice poloneze. Or, Twardowski insista asupra unei cunoașteri aprofundate a marilor texte ale istoriei filosofiei. Importanța acordată istoriei filosofiei a constituit una dintre trăsăturile definitorii ale școlii de la Lvov-Varșovia²⁸.

Relevanța contemporană a discuțiilor privind istoria este în mod constant subliniată. Astfel, Kastil își începe cartea despre Descartes vizând două erori în cadrul teoriei ideilor ca obiecte imanente ale reprezentării – una aparținând cartezienilor, iar cealaltă condamnată de aceștia și indicând faptul că contemporanii săi încă nu s-au emancipat nici de una, nici de cealaltă.

O privire asupra bibliografiei confirmă în ce măsură continuatorii lui Bolzano și Brentano și-au însușit canonul descris de Brentano. Faptul este recognoscibil în numeroasele lucrări despre Aristotel, în seria *anti-kantienilor* și în abundența de analize și critici la adresa filosofilor britanici: triada Locke – Berkeley – Hume, dar și Reid. Este o noutate în spațiul filosofiei de expresie germană: a face din Locke un interlocutor filosofic de o asemenea anvergură era de neimaginat în Germania după Kant. Considerând că analiza cunoașterii întreprinsă de Locke constituie unul dintre evenimentele cele mai remarcabile din istoria filosofiei, Meinong regretă faptul că există încă opoziție în raport cu astfel de adevăruri pe motiv că ar contrazice rezultatele obținute de *deutscher Geistesarbeit*²⁹. În același spirit, utilitarismul lui Bentham și Mill face obiectul unor frecvente comparații și confruntări cu axiologiile austriece.

În numeroasele discuții dintre empiriștii britanici și raționaliști, este vizată întotdeauna evaluarea diferențelor dintre psihologia descriptivă a austriecilor și a predecesorilor lor referitoare la teoria judecății (judecata este un act propozițional?, diferă ea de credință?, este bipolară?, este supusă voinței?), cu teoria percepției (senzațiile sunt intenționale?), cu teoria emoției (senzațiile localizabile sunt emoții?) și cu teoria abstracției. Unul dintre puținii cititori ai acestor discuții, Ryle³⁰, vorbea despre criticile uimitor de pertinente și de profunde întreprinse de Husserl și Meinong referitor la ceea ce școala engleză a tradiției Locke – Spencer a scris cu privire la natura, statutul și originea ideilor.

²⁸ Wolenski, *Logic and Philosophy in the Lvov-Warsaw School*, Kluwer, 1989, p. 4, p. 25.

²⁹ Meinong, *Hume-Studien II*, Relationstheorie, IX §2, GA II, 1971, p. 164.

³⁰ Ryle, „Heidegger's *Sein und Zeit*”, în *Mind*, XXXVIII, 1929, pp. 355–370 (p. 359).

Problemele aduse în discuție sunt de tipul celei ridicate, spre exemplu, de Sorabji care se întreabă dacă gândirea de după Platon, Aristotel și Plotin ar putea fi non-propozițională.

Demersul austriac este unul analitic, critic și punctual: „privind unele erori logice la Spinoza”; „teoria *distinctio rationis* la Hume în interpretare moderată și în interpretare radicală”; „critica clasificării humeene a relațiilor”; „reducerea analizei lui Hume la două chestiuni”; „câteva erori fundamentale înlănțuite într-un raționament”; „scurtă examinare a celor mai importante probleme la care a contribuit teoria carteziană a ideilor înnăscute, eliminarea unei *Scheinproblem* fatale” etc. Tonul este cel al lui Russell și Bennett.

Anti-Kant

Anti-kantienii austrieci constituie prin ei înșiși un fenomen remarcabil. Pentru numeroși filosofi și oameni de știință de limbă germană din secolul XIX, singura modalitate de a face serios filosofie, după catastrofa speculativă, era reprezentată de întoarcerea la Kant. Austriecii au preferat să facă filosofie cu Mach și Hering decât să revină la Kant. Kant constituia sursa răului din filosofia contemporană, nedeschizând drum nici speculației, nici naturalismului. Ceea ce explică uniformitatea, calitatea și numărul „anti-kantienilor” austrieci.

Deducția transcendențială, teoria spațiului și timpului și a percepției, imperativul categoric și metoda filosofică, dezvoltate la Königsberg, constituie țintele preferate vizate de mișcarea „Anti-Kant”.

Fenomenul este anunțat în 1798, când Franz Karl Hagelin explică într-un raport adresat Curții efectele introducerii doctrinei kantiene în învățământ: „rezultatul ar fi o vorbărie despre lucruri obscure fără a pricepe nimic din lucrurile esențiale”.

Fundamentul solid al unei atitudini care nu se sprijinea, poate, decât pe prejudecăți catolice a fost furnizat prin publicarea în 1837 a lucrării lui Bolzano *Wissenschaftslehre*. Pe lângă anticiparea multor rezultate ale semanticii moderne, este întreprinsă pasager și o demolare riguroasă a lui Kant, a cărui primă *Critică* apăruse în 1781, anul nașterii lui Bolzano.

Demersul bolzarian este foarte bine descris de Dubislav, unul dintre membrii filialei berlineze a Cercului de la Viena: „Spre deosebire de numeroși istorici ai filosofiei, Bolzano consideră că o critică a unor doctrine filosofice este cu atât mai utilă cu cât punctul de vedere al criticii este mai bine circumscris. De asemenea, este de părere că o astfel de critică [trebuie] să ajungă dincolo de filosoful vizat, avansând Soluții problemelor rămase nerezolvate prin critică...”³¹

În discuțiile dedicate primei *Critici*, Bolzano procedează la același tip de formulare pentru mai multe „argumente” kantiene înaintea loviturii de grație.

³¹ Dubislav, „Über Bolzano als Kritiker Kants”, în *Philosophisches Jahrbuch*, 42, Fulda, 1929, pp. 357–368 (p. 358).

Maniera în care Bolzano depășește critica, momentul său de construcție, este ilustrat de demonstrația conform căreia se poate ajunge la o caracterizare a judecăților analitice, corespunzătoare anumitor deziderate kantiene, cu ajutorul a ceea ce el numește elementul variabil al unei propoziții, adică grație noțiunii sale de formă propozițională.

Asemănarea dintre acest tip de reformulare și ameliorare și, spre exemplu, o remarcă a lui Russell privind eliminarea ideilor abstracte propuse de Hume și Berkeley este frapantă. Russell scrie că „maniera de a proceda recomandată constă oarecum” în a defini obiectele roșii ca fiind toate acele obiecte care prezintă o asemănare de culoare cu ceva ce joacă rol de etalon, numai că, adaugă el, „nu au realizat că reduceau calitățile la relații și au crezut că se debarasau complet de ideile abstracte”³².

Criticile aduse de Bolzano lui Kant au fost sistematizate – cu ajutorul lui Bolzano – de elevul său Prihonsky în *Neuer AntiKant oder Prufung der Kritik der reinen Vernunft nach den in Bolzano's Wissenschaftslehre niedergelegten Begriffen*. Câteva extrase din tabla analitică de materii ajută la formarea unei impresii privind maniera sa de a proceda:

– Cum concepe Kant diferența dintre judecățile a priori și judecățile empirice și cum ar putea fi aceasta concepută mai corect și mai precis.

– Confuzia (lipsa de claritate a) concepției kantiene privind intuiția în general și intuiția pură în particular.

– Dacă este adevărat că unicitatea spațiului dovedește că părțile spațiului nu sunt gândite decât în el însuși și ca limitări ale acestuia din urmă.

– Cât de falsă și dăunătoare este afirmația kantiană conform căreia, în investigațiile filosofice, definițiile exacte și demonstrațiile riguroase nu pot avea loc.

Pentru Brentano, modalitatea transcendentală de a justifica judecățile sintetice a priori prin intermediul argumentului conform căruia științele ar fi imposibile în absența lor reprezintă o *petitio principii*. Nu există știință decât acolo unde există adevăruri evidente. Însă judecățile sintetice a priori nu sunt evidente. După Husserl, noțiunea kantiană de deducție trebuie înlocuită printr-o legătură mai slabă. Întreaga teorie a conceptelor și a intuițiilor a priori este, după Brentano, „produsul unei dorințe de construcție arbitrară cu o facultate de observație psihologică relativ slabă”³³.

Etica kantiană face obiectul unor atacuri virulente începând cu Bolzano și până la Scheler și Musil³⁴. Mulți filosofi austrieci apărau un amestec de intuiționism și

³² Russell, „La philosophie de l'atomisme logique”, *Écrits de logique philosophique*, PUF, 1989, p. 365.

³³ Brentano, *Vom Dasein Gottes*, Hamburg, Meiner, 1968, p. 102.

³⁴ Brentano (*Briefe an Carl Stumpf 1867–1917*, Graz, 1989, scrisoarea din 10/11/16) scrie: „Nu numai că Schopenhauer are dreptate când scrie că Reid valorează mai mult decât întreaga filosofie germană de după Kant, dar valorează mai mult decât însuși Kant”. Ehrenfels (*Werttheorie, Philosophische Schriften*, Munich, Philosophia, 1982, p. 215) vorbește despre „dogmatismul metafizico-mistic” recognoscibil până la Kant. Dimpotrivă, Scheler respinge adjectivul *anti-kantian* aplicat *Formalismului* său (Prefața la a treia ediție), întrucât țelul său constă în depășirea lui Kant. Anti-kantienii austrieci nu

utilitarism (*ideal utilitarianism*) în maniera lui Moore. Unele entități ar fi intrinsec valabile, mai ales anumite stări psihologice, în vreme ce restul sunt utilitariste și consecințialiste.

Kant ar fi, în același timp, opac față cu dimensiunile materiale ale eticii și insuficient de formalist. Imperativul practic nu poate avea niciun efect. Trebuie distinse valorile de norme și întemeiate ultimele pe primele, în special din cauza categoriei supererogațiilor, precum emoțiile și dorințele. Tocmai la aceste stări psihologice și la dispozițiile corespondente vor naturaliști precum Ehrenfels și tânărul Meinong să reducă valorile și normele. Numai o teorie formală a propozițiilor și o logică deontică ar furniza bazele unei etici practice și cognitive. Cu alte cuvinte, problemele austriecilor sunt aceleași care figurează și în discuțiile analitice contemporane referitoare la raționalitatea practică și la etică.

Spuneam mai sus că interesul analitic pentru istoria filosofiei a fost întrerupt de intermezzo-ul pozitivist. Totuși, revenirea comportă o modificare importantă de canon. Moore și Russell împărtășeau ostilitatea austriacă față de Kant. Russell scrie despre Kant că, dacă „este considerat în general drept cel mai mare dintre filosofi moderni, el nu poate subscrie la această estimare”³⁵. Pentru Brentano, Leibniz, și nu Kant, este „Aristotel-ul timpurilor moderne”³⁶. La fel, Russell îl va considera pe Leibniz drept „unul dintre spiritele superioare ale tuturor timpurilor”³⁷. Dacă opinia despre Leibniz este împărtășită, poziția ocupată de Kant în canonul analitic i-ar fi surprins pe Russell și Brentano. Aceasta se datorează, poate, trecutului kantian al lui Reichenbach și Carnap, dar și lucrărilor unor Sellars și Strawson, spre exemplu.

După cunoștința mea, austriecii reprezintă primul grup de filosofi din epoca modernă care introduce și în filosofie, și în discuțiile privitoare la istoria filosofiei un tip de interogație devenit aproape automat în filosofia analitică: ne putem debarasa de ceva sau altceva? Este necesar un asemenea angajament ontologic?

vroiau să îl depășească pe Kant. Însă amploarea, rigoarea criticii scheleriene a formalismului etic, precum și tonul cu care condamnă *Verrat der Freude* datorat lui Kant și ethosului prusac pun oarecum sub semnul îndoielii justetea acestei concesi. (Pentru a nu mai vorbi despre ceea ce datorează analiza scheleriană a iubirii analizei brentaniene.)

³⁵ B. Russell, *Histoire*, ch. XX. Cf. W. James pentru care „linia progresului filosofic nu trece atât prin Kant, cât pe lângă el; adevărul putând fi mai bine construit doar extinzând filiația Locke-Hume.” (W. James, *Collected Essays and Reviews*, 1920, pp. 436–437). *Anti-kantienii* austrieci nu se limitează la tradiția inaugurată de Bolzano și Brentano, cf. R. von Mises, „Ernst Mach and the Empiricist Conception of Science”, în R. Cohen, R. Seeger (ed.), *Ernst Mach. Physicist and Philosopher*, Boston Studies in the Philosophy of Science, VI, Reidel, 1970 (traducere în engleză a unui articol publicat în 1938 în *Einheitswissenschaft*, 7); J. Hayek, „The Legal and Political Philosophy of David Hume”, în *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, London, Routledge, 1967. Mach a fost marcat de întâlnirea cu idealismul critic pe care, apoi, l-a respins.

³⁶ Brentano, *Grundlegung und Aufbau der Ethik*, Hamburg, Meiner, 1978, p. 34. Mahnke („Leibnizens Synthese von Universalmathematik und Individualmetaphysik”, *JPPF*, vol. VII, 1925) notează descoperirea simultană de către Russell, Husserl și Couturat, la începutul secolului, a lui Leibniz ca logician.

³⁷ *Histoire de la Philosophie occidentale*, Paris, Gallimard, cap. XI.

Astfel, ei se întrebă dacă propriile premise i-ar fi permis lui Descartes să se debaraseze de obiectele imanente sau dacă propriile premise îl obligau pe Aristotel să afirme că pot exista percepții ale singularului. Și pun întrebări similare în ceea ce privește stările de fapt existente și nonexistente, proprietățile axiologice, conceptele, relațiile, obiectele abstracte etc. Aceste discuții sunt, desigur, direct legate de relevanța acordată *Sprachkritik*, demonstrației că formele lingvistice de suprafață nu corespund formelor logice profunde, iar modelul acestui tip de demers rămâne tot Leibniz.

Acest tip de abordare reprezintă, desigur, o formă specifică a abordării care investighează argumentele aduse de un filosof în sprijinul unei anumite teze etc. Or, dacă ultima este la fel de veche ca filosofia autentică însăși, prima nu pare să fi fost practică sistematic înaintea austriecilor.

Un tip de istorie a filosofiei care, deși mărturisește clar convingerea că problemele filosofice se bucură de o viață proprie, nu se regăsește la austrieci este reprezentat de *Bounds of Sense* a lui Strawson (1966) și de *Science and Metaphysics. Variations on Kantian Themes* a lui Sellars (1968). Ideea acestor autori, conform căreia reconstrucția unui argument prin modificarea uneia sau alteia dintre premisele argumentului istoric pentru a obține un rezultat doar parțial susținut de texte este utilă, îi este familiară oricui citește istoria analitică a filosofiei. Dacă demersul lui Bolzano și al altor austrieci se înrudește cu acesta, el nu merge, totuși, la fel de departe ca Strawson și Sellars.

Dimpotrivă, demersurile austriecilor sunt adesea apropiate de un principiu de interpretare curent în filosofia analitică și care a fost formulat de Peter Carruthers în comentariul său recent la *Tractatus*. „Principiul carității interpretării... ne obligă să maximizăm interesul textului studiat”³⁸. Este ceea ce face Bolzano formulând argumentele lui Kant, Meinong și Husserl cu privire la Hume.

La fel ca în cazul filosofiei analitice, austriecii avansează cele mai interesante interpretări atunci când este vorba despre o problemă aflată în centrul propriilor filosofii. Astfel, când Husserl și Reinach circumscriu eroarea lui Kant, care constă în a-i atribui lui Hume doctrina conform căreia relațiile dintre idei sunt analitice, critica survine în contextul propriilor eforturi de a constitui o tipologie a analiticității și a contrasensului.

Când Stumpf subliniază diferențele semnificative dintre paralelismul modern și cel spinozist sugerând că cel spinozist reprezintă o formă a distincției aristotelico-scolastice între act și obiect, nu este întâmplător că el, asemenea maestrului său Brentano, este cel care reformulează tocmai această distincție. Aceeași distincție este utilizată și de Bolzano, și de Twardowski, și de alții în critica diferitelor forme de idealism.

Când același Stumpf critică fundamentele descriptive ale filosofiei kantiene a spațiului, el nu face altceva decât să își aplice propria apărare magistrală a teoriei nativiste a genezei reprezentării spațiului (1873).

³⁸ P. Carruthers, *Tractarian Semantics*, Oxford, Blackwell, 1989, p. 3.

Când Kraus studiază ceea ce el nu ezită să numească, într-o manieră total anacronică, teoria valorii în *Etica nicomahică*, o face pentru a analiza minuțios începuturile unei teorii dezvoltate de economistul Menger și de Brentano. Studiul filosofului conduce la sugestii pentru ameliorarea fundamentelor psihologice ale teoriei utilității marginale.

La fel se întâmplă și în filosofia analitică: când Russell prezintă ceea ce el consideră a fi eroarea majoră a lui Leibniz, este vorba despre o aplicație a poziției conform căreia teoria relațiilor este centrală în filosofie, poziție la care ajunsese independent de critica respectivă. Numeroasele eforturi recente de a determina în ce constă exact teoria leibniziană a esențelor se datorează și convingerii independente, provenind în mare parte de la Kripke, privind relevanța filosofică a unei asemenea teorii.

Un tip de critică pe care nu îl regăsim deloc în spațiul analitic, dar care revine adesea la austrieci este reprezentat de teza conform căreia, într-o anumită problemă, un filosof nu a descris suficient tema, iar argumentele sunt construite pe date insuficiente. Astfel, Stumpf, Brentano și Scheler consideră că una dintre sursele erorilor teoriei kantiene a spațiului rezidă în faptul de a nu fi sesizat importanța tezei berkeleyene a calităților sensibile dotate cu întindere spațială și, în general, bogăția structurilor senzoriale ale datului. Este adevărat că întrebarea pusă de Husserl în context neokantian „Unde sunt descripțiile?” va fi reluată de Wittgenstein și că o a treia formă de descriptivism va apărea în filosofia limbajului comun, dar, dacă nu mă înșel, întrebarea nu a avut urmări notabile în istoria analitică a filosofiei.

Constituirea canonului: Plotin

Una dintre trăsăturile care permit circumscrierea într-un mod cât mai riguros a fizionomiei unei abordări a istoriei filosofiei este canonul pe care abordarea respectivă și-l constituie, adică modalitatea în care se constituie canonul: autorii studiați și autorii lăsați deoparte.

În cazul tradiției austriece, constituirea canonului reflectă mai mult sau mai puțin fidel cele patru tipuri de filosofie distinse de Brentano³⁹. În cazul filosofiei analitice, situația este mult mai complicată nu numai din cauza diversității de orientări filosofice care o caracterizează din ce în ce mai mult, ci și din motive mai vulgare: putem considera – dar cum putem stabili? – că interesul evident pentru filosofia britanică și empiristă nu se datorează numai unei afinități filosofice

³⁹ Când Husserl încetează să mai fie filosof austriac, devine idealist german; modifică în mod evident canonul brentanian – „motivul transcendentă” care, la Brentano, este o marcă a decadenței, va fi în același timp celtic și german (Hume, Berkeley, Kant; cf. E. Husserl, *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie*, Hgb W. Biemel, La Haye, Nijhoff, 1954, §58). Însă noua genealogie preia mai multe motive brentaniene, în special grija de a distinge între filosofia riguroasă și verbiag și sarcina elaborării unei nosologii filosofice (*ibidem*, §57; despre maniera sa de abordare a istoriei, cf. *ibidem*, §57; D. Henrich, „Über die Grundlagen von Husserls Kritik der philosophischen Tradition”, *Philosophische Rundschau*, 6, 1/2, 1958, p. 126).

profunde – între, spre exemplu, empirismul tradițional și empirismul logic –, ci și unor factori lingvistici, culturali și chiar patriotici. O comunitate filosofică în mare parte doar bilingvă, în măsura în care stăpânește engleza britanică din *Mind* și engleza americană din *Journal of Philosophy*, se va orienta în mod firesc mai degrabă spre Locke și Hume decât spre Malebranche et Arnauld.

Probabil că mai degrabă numele filosofilor disprețuiți și lăsați deoparte ne indică marile linii ale formării unui canon. Or, ignorarea lui Hegel a constituit pentru foarte mult timp o practică obligatorie. Denis O'Brien a reamintit cum Plotin și neoplatonismul au fost marginalizați în trecut (situație care este pe cale de a se schimba). Rândurile consacrate lui Plotin în cartea lui David Stove, *The Plato Cult and other Philosophical Follies* (Blackwell, 1991) confirmă opinia lui O'Brien. De altfel, este oare un simplu accident faptul că dl O'Brien, un filosof britanic, se referă la acest aspect după Paris și în franceză? Plotin constituie un test foarte bun. Stove folosește texte de Plotin, Hegel și Foucault (printre alții) pentru a prezenta proiectul unei nosologii filosofice. Care sunt formele fundamentale ale vorbăriei filosofice? Am văzut cum, conform lui Brentano, aceasta constă în *Geschwatz*. Aidoma continuatorilor săi, el se ocupă adesea de problema specificării diferitelor specii aparținând celor trei genuri brentaniene ale declinului filosofic. Cu precădere într-un articol despre Plotin, „Ce gen de filosof face uneori epocă”, în care diversele tipuri de confuzii, contradicții, obscurități din diagnosticul aplicat lui Plotin sunt prezentate ca fiind caracteristice și pentru *Pseudophilosophen der Neuzeit*: „Există aici o abundență de afirmații, dar și o totală lipsă de dovezi. Construcția este artistică, are un stil uniform, dar nu reprezintă un sistem cu metodă științifică. Nu se constituie pe fundamente solide, ci plutește în aer ca o himeră... Contradicțiile sunt uneori răsunătoare, dar aceasta se încadrează perfect în ansamblul muzicii exaltate care ne îmbată mintea”⁴⁰.

5. UNITATEA ABORDĂRII AUSTRIECE

Două explicații privind natura și uniformitatea abordării austriece a istoriei filosofiei ne vin firesc în minte. Mai întâi de toate, nu constituie oare trăsăturile cele mai specifice ale filosofiei austriece, realismul și platonismul, originea convingerii raționaliste că există probleme filosofice la care diverși autori au dat răspunsuri mai mult sau mai puțin satisfăcătoare și că aceste probleme sunt întotdeauna recognoscibile dincolo de suprafața diferitelor texte sau mișcări? Dacă această ipoteză este tentantă, ea nu este, totuși, suficientă. Cu certitudine, Bolzano, Meinong, Husserl și Scheler erau platonicieni extremi. Dar Brentano era un nominalist într-atât de

⁴⁰ Brentano, *Die vier Phasen der Philosophie*, ed. cit., p. 55. Să adăugăm că verdictul lui Russell referitor la Plotin în a sa *Istorie* este unul puțin mai puțin sever, iar publicațiile mai recente nu îi dau dreptate lui Brentano.

extrem încât ontologia lui Quine i s-ar fi părut barocă. Iar articularea și practica unei abordări anistorice a istoriei filosofiei i se datorează mai ales lui Brentano. În mod similar, conjuncția, în cazul lui Russell, dintre platonism, realism epistemologic și acest tip de abordare este pur întâmplătoare, după cum dovedește și absența aproape totală a unui fundament platonician în lucrările istorice ale analiticilor contemporani.

O a doua explicație pentru unitatea abordării austriece ar fi că este vorba despre o versiune particulară a ideologiei *philosophia perennis*. La limită, este o mișcare ai cărei fondatori au fost doi preoți rebeli versați în filosofie scolastică și pentru care Aristotel avea o importanță capitală. Însă această explicație conține numai o parte de adevăr. Desigur, toți austriecii împărtășeau convingerea că erau pe cale să adauge adevăruri la zestrea preexistentă. Erau realmente convinși că erau pe cale să contribuie la progresul filosofiei: Brentano se considera cel mai radical dintre nominaliști, mai ales în teoria sa a continuumului; filosofia logicii a lui Husserl și, în special, analiza naturii conceptelor formale marcau, în viziune proprie, o ruptură în raport cu aproape întreaga filosofie tradițională; analizele emoțiilor și dorinței, precum și dezvoltarea logicilor deontice și axiologice de către austrieci au constituit pentru aceștia o ruptură nu mai puțin semnificativă.

Dacă austriecii se considerau moștenitorii a trei grupuri de filosofi de tip științific din trecut, ei se considerau de asemenea și filosofi care, asemenea predecesorilor, contribuiau la progresul filosofiei. Se considerau cel de-al patrulea grup modernist din istoria filosofiei.

6. POZIȚIUNILE AUSTRIACĂ, POZITIVISTĂ, HERMENEUTICĂ ȘI ANALITICĂ

După Eberhard Rogge, unul dintre ultimii moștenitori ai lui Brentano⁴¹, se pot distinge trei tipuri de poziționare în raport cu istoria filosofiei în anii '30 și '40. Respingerea globală, afirmarea globală și atitudinea celor cu partizanat. Aș dori să le descriu rapid, pentru a încerca apoi să situez abordarea analitică de dinainte și de după intermezzo-ul pozitivist.

Atitudinea de respingere aparține Cercului de la Viena. Schlick descrie în *Die Wende der Philosophie* (1930) istoria celor care, asemenea lui Descartes și Kant, și-au negat predecesorii și anunță că, de data aceasta, cotitura vieneză va fi una definitivă; singurul predecesor admis ar fi Leibniz, și numai ca logician. Neurath utilizează toate variațiunile retoricii clarității și ale preciziei în repetatele sale denunțări ale filosofiei trecutului (p. 107). Numai unele explicații geofizice hegeliene rămân valabile. Schlick și Carnap sunt gata să renunțe nu numai la logica leibniziană, ci și

⁴¹ Această secțiune datorează mult lui Rogge, *op. cit.*, cf. și Linke, *op. cit.*

la psihologia humeeană și la *Kulturkritik* nietzscheeană⁴². Iar când Schlick explică în „Școala de la Viena și filosofia tradițională” că „adevăratul părinte al filosofiei noastre [Socrate] a fost primul care și-a învățat discipolii arta de a pune întrebarea justă”, putem bănuși că meritul principal al lui Socrate, în viziunea pozitivistilor, rezidă în aceea că nu a scris nimic.

Atitudinea afirmativă i se datorează în totalitate lui Dilthey: „Este ca și cum un sentiment obscur ar domni peste filosofia acestui secol: numai prin studierea propriului trecut până în cel mai îndepărtat punct, istoria, din adversar, îi va deveni medic. Soluția constă în a descoperi acel ceva din spatele disputei dintre concepțiile despre lume [*Weltansichten*]. Acestea trebuie obiectivate și înțelese în funcție de raportul cu viața în care sunt întemeiate... Astfel, recunoaștem în concepțiile despre viață și lume simbolurile esențiale ale diverselor aspecte ale vieții [*Lebendigkeit*]”⁴³.

Izbăvirea este de căutat în conștiința istorică, care eliberează punându-ne la dispoziție întreaga diversitate a istoriei filosofiei și ne permite „să onorăm în fiecare *Weltanschauung* o parte din adevărul întreg” (p. 271).

Fiecare dintre nuanțele acestor formulări va avea o importanță considerabilă pentru maniera în care vor fi practicate filosofia și istoria filosofiei în Germania și, deci, în Franța: mai întâi, perspectivismul. Dacă, pentru Leibniz, filosofii au dreptate prin ceea ce afirmă și greșesc prin ceea ce neagă, pentru Dilthey, toți au mai mult sau mai puțin dreptate. Heidegger, spre exemplu, va introduce distincția graduală dintre *Lebendigkeit* autentică și inautentică în istoria filosofiei. Mai ales datorită lui Dilthey – care, după perioada neokantienilor și a diferitelor naturalisme, a conferit respectabilitate în Germania anumitor filosofeme hegeliene – atât succesorii lui Adorno, cât și cei ai lui Heidegger vor opera în practica lor distincția dintre reflecția filosofică și reflecția asupra istoriei filosofiei.

Între aceste două extreme, respingerea pozitivistă a istoriei filosofiei și ceea ce Dilthey numește „sacrificiul de sine în fața marilor forțe obiective care au făcut istoria”, se plasează atitudinea partizană, a continuatorilor lui Bolzano și Brentano. Dacă și aceștia din urmă sunt gata să condamne mari părți ale istoriei filosofiei în numele și cu aceeași retorică a științificității, respingerea lor este nu numai parțială, ci și justificată. La pozitiviștii vienezi, *Unsinn* și *Widersinn* sunt adeseori aplicate fără argumentare. Însă când Husserl, spre exemplu, consideră o anumită doctrină sceptică *widersinnig*, nu doar că apelează la o teorie a diferitelor tipuri de sens, non-sens și contra-sens, ci arată și în detaliu de ce doctrina sceptică în cauză este greșită. Este valabil și pentru lunga serie de anti-kantieni austrieci. Și din acest motiv putem spune că, în Austria, a doua apariție a filosofiei de tip științific (pozitivismul vienez) a reprezentat o caricatură a primei apariții a aceleiași abordări cu cincizeci de mai înainte la Brentano și elevii lui.

⁴² Schlick, *Allgemeine Erkenntnislehre*, Berlin, Springer, 1925, p. 174, p. 366; Carnap, *Ueberwindung*, p. 241; Rogge, *op. cit.*, p. 111.

⁴³ *Gesammelte Schriften*, Leipzig, 1927, VIII, p. 10 și 8.

Aceeași relație este recognoscibilă dacă se compară luările de poziție ale brentanienilor și pozitivistilor în raport cu filosofia non-științifică a epocii, în acele Anti-Heidegger și Anti-Spengler (Kraus, Musil, Neurath⁴⁴). Celebra analiză pe care Carnap o face utilizării heideggeriene a „Das Nichts nichtet” este publicată la un an după analiza aceleiași expresii realizată de Oskar Kraus, „Ueber Alles und Nichts”. *Sprachkritische Analyse* a lui Kraus este, totuși, mai sofisticată decât cea a lui Carnap, iar Kraus situează ideile heideggeriene în contextul unei lungi tradiții: în toate epocile în care mistica își face apariția, neantul revine la suprafață și este luat în serios. Nu numai că arată modul în care Heidegger s-a lăsat înșelat de forma lingvistică, ci și explică, prin raportare la tradițiile cărora acesta le aparținea, geneza acestui non-sens.

În mod curios, raporturile istorice dintre cele două școli de filosofie științifică din Austria fac obiectul unei singure lucrări importante de istorie din cadrul Cercului de la Viena⁴⁵. Autorul acesteia, Neurath, spre deosebire de alți fondatori ai cercului, era un filosof de rang secund și un adevărat austriac. Însă, ca marxist, era și un excelent istoric. În broșura sa *Dezvoltarea Cercului de la Viena și viitorul empirismului logic* (1935), Neurath descrie mai mulți factori care au favorizat dezvoltarea empirismului logic în Austria. Unul dintre acești factori rezidă în faptul că „Austria, evitând intermezzo-ul kantian [sic], favorurile le-au revenit anti-kantienilor”.

A existat întotdeauna în Austria, pe lângă teologie, o filosofie puternic atrasă de teologie; o seamă de logicieni erau interesați de teologie; însă, în Austria, a existat prea puțin acea metafizică difuză extrem de nuanțată germinând atât de bine în solul german.

Astfel, în vreme ce metafizicienii germani se încăpățâneau să-și demonstreze în varii moduri indispensabilitatea în ceea ce privește asigurarea unui spirit filosofic pentru științe, a unui fundament filosofic pentru disciplinele particulare, numeroși gânditori austrieci nutriți de teologie par a-și fi circumscris, într-o oarecare măsură, un domeniu deschis activității lor critice și științifice lipsit de orice restricții ale dogmei. Acesta este, poate, unul dintre motivele pentru care, acolo unde s-a răspândit puterea Bisericii, unele aspecte ale scientismului modern au câștigat mai mult teren, datorită instituirii unui fel de teritoriu științific liber, în timp ce în țările unde puterea ecleziastică slăbea, o metafizică difuză pătrundea peste tot⁴⁶.

Descriind „Cum a apărut atmosfera vieneză”, Neurath acordă un spațiu larg „dezvoltării metafizicii întemeiate pe logică” a unor Bolzano și Brentano și a diferiților lor continuatori. Semnalează rolul lui Höfler, care „a animat manifestările Școlii de la Viena la începutul secolului XX”. De fapt, într-o conferință susținută în

⁴⁴ Să nu uităm receptarea mai degrabă pozitivă de către Wittgenstein a unor idei spengleriene. La fel ca Musil, Wittgenstein ia în serios problemele lui Spengler.

⁴⁵ Dar cf. și *La Scolastique et le Thomisme* (Paris, 1925) a viitorului membru al Cercului de la Viena, Louis Rougier.

⁴⁶ O. Neurath, *Le Développement du Cercle de Vienne*, Paris, Hermann, 1935, pp. 12–16. Cf. M. Scheler, *Gesammelte Werke*, 4, Berne, Francke, pp. 463–464.

cadru Societății filosofice a Universității din Viena conduse de elevii săi, Brentano și-a schițat concepția privind istoria filosofiei. Și tot la Viena, la începutul anilor '90, Brentano a susținut unitatea științelor împotriva lui Dilthey și a școlilor istoriste.

Dacă luăm acum în considerare diferența dintre istoria filosofiei din tradiția inaugurată de Dilthey și cea din tradiția austriacă, observăm că aceasta constă în opțiunea austriacă de a izola teza unui filosof în vederea evaluării. La Dilthey, Jaspers, Heidegger, interpretarea, *Auslegung* hermeneutică nu exclude evaluarea, luarea de poziție, dar exclude luarea de poziție punctuală, în special pe cea spre care ne conduc diverse rațiuni.

Pentru pozitivist, există numai probleme științifice, toate celelalte nefiind decât *Scheinprobleme*. Pentru raționaliștii austrieci, există probleme strict filosofice, precum și *Scheinprobleme*, pe care filosofia autentică își propune să le elimine prin *Sprachkritik*⁴⁷. Pentru hermeneuți, singura problemă filosofică o constituie viața, în cel mai cuprinzător sens al termenului, și nu pot exista *Scheinprobleme* reale din moment ce orice *Scheinproblem* aparentă exprimă un aspect al vieții. Astfel îi descrie Dilthey pe tinerii filosofi pe care i-a influențat: „Ochiul le-a rămas ațintit asupra misterului vieții, dar se îndoiesc... de posibilitatea de a-l rezolva în virtutea unei teorii a unității lumii; viața trebuie interpretată pornind chiar de la această unitate – acesta este gândul grav care îi leagă pe acești filosofi ai vieții de experiența lumii și de poezie. După Schopenhauer, acest tip de filosofie s-a dezvoltat într-o manieră din ce în ce mai ostilă în raport cu filosofia sistematică. În prezent, ea se plasează în centrul intereselor filosofice ale tinerelor generații”⁴⁸.

Tocmai această *Rätsel des Lebens* (enigmă a vieții), dublată de neînțelegerea filosofiei husserliene a logicii, va deveni la Heidegger *die Frage nach dem Sinn des Seins*, o întrebare în raport cu care totul este reconfigurat.

După cum spune Jaspers, „filosoful străin de viață [*lebensfremd*] este polemic; căci, fiind dintru început lipsit de *Selbstsein* care să îi susțină activitatea filosofică, trăiește din negarea altora și din consolidarea propriilor afirmații”⁴⁹.

Pot fi mai bine descrise trăsăturile unui Bennett?

Ne găsim aici în fața unei atitudini care, deși orientează o abordare a istoriei filosofiei, nu se reduce, totuși, numai la aceasta. Și tocmai împotriva acestei atitudini polemizează Brentano și moștenitorii săi atunci când apără unitatea științelor și refuză orice metodă în afara celei a argumentării raționale și a apelului la experiență.

Este adevărat că, după Dilthey, primul Heidegger și Sartre, filosofema Vieții nu mai joacă același rol pe continent, nici în filosofie, nici în istoria filosofiei. Însă cvasiidentificarea filosofiei cu istoria ei rămâne surprinzător de constantă. Heidegger putea considera că cea mai bună modalitate de respingere a lui Husserl consta în a

⁴⁷ Kastil, *Studien zur neueren Erkenntnistheorie*, I. Descartes, Halle, Niemeyer, 1909, p. 171.

⁴⁸ *Gesammelte Schriften*, Leipzig, 1927, V, p. 370s.

⁴⁹ Jaspers, *Philosophie*, I, Berlin, Springer, 1932, p. 289.

scrie un comentariu despre Aristotel. Exemplul său a fost urmat. Într-o recentă investigație a acestei cvasiidentificări în Germania, Bruno Puntel⁵⁰ găsește cinci forme: filosofia ca recuperare, filosofia ca reconstrucție, filosofia ca hermeneutică (și dialog, ca la Gadamer și Rorty, spre exemplu), filosofia ca interpretare a Ființei (Heidegger), filosofia fundaționistă al cărei țel rezidă într-o explicare completă a dezvoltării istorice.

Ceea ce împărtășesc aceste abordări este teza formulată de Heidegger, conform căreia constituie o eroare de gândire faptul de a considera că o discuție filosofică sistematică este posibilă fără a fi *im innersten Grund* istorică⁵¹.

Altfel spus, nu există probleme punctuale, nici considerații pro și contra unei soluții care să poată fi identificate într-un număr de texte filosofice. Principiile care au călăuzit atâția istorici de la Brentano la Bennett ar fi pur și simplu false.

Unde trebuie situată, în raport cu acest spectru de trei atitudini, abordarea analitică a istoriei filosofiei?

Fără îndoială, la mijloc, împreună cu cea a austriecilor. Dar, dacă, după cum nu încetează să reamintească filosofii austrieci, cele care contează sunt diferențele, iar nu asemănările, atunci va trebui să observăm câteva diferențe dintre aceste două abordări.

7. PROGRESUL ȘI IGNORANȚA

În articolul deja menționat, Bruno Puntel sugerează că, deși nu este neapărat necesar ca filosofia să fie legată de propria istorie, ca în Germania, este, totuși, de dorit să păstreze un raport cu cunoașterea a ceea ce s-a scris mai bun pe tema unei probleme date.

Acest ideal pretinde, poate, prea mult *Gründlichkeit*. În orice caz, îmi pare un ideal pe care austriecii l-au asumat, dar care este departe de a constitui un ideal în cadrul filosofiei analitice. Istoricii analitici ai filosofiei cunosc puțin istoriografia non-analitică. (Și *a fortiori* filosofia non-analitică a istoriei filosofiei, spre exemplu analizele lui Gueroult și Goldschmidt). Filosofii analitici nu profită decât rareori de predecesorii cei mai apropiați.

Două exemple. În interesanta sa carte *Value and Justification. The Foundations of Liberal Theory* (Cambridge, 1990), filosoful american Gaus se scuză de prea multe ori pentru numărul mare de note care îi îngreunează textul în felul următor: „Însă niciun cercetător al teoriei valorilor nu poate să nu fie surprins de numărul contribuțiilor aduse cu precădere de filosofii austrieci și americani începând cu prima jumătate a secolului, contribuții aproape în totalitate uitate. Citind publicații

⁵⁰ Cf. L.B. Puntel, „The History of Philosophy in Contemporary Philosophy: The View from Germany”, în Mulligan (ed.), *Continental Philosophy Analysed*, *Topoi*, 10/2, 1991.

⁵¹ *Prolegomena zur Geschichte des Zeitbegriffes*, GA 20, 1979, 9.

recente referitoare la probleme de etică sau de axiologie, am avut adesea impresia că filosofii proclamau reinventarea roții – a unei roți care, nu rareori, fusese mai rotundă înainte.” (p. xiv).

Aici, Gaus vizează mai ales elaborarea teoriei naturaliste și anti-cognitviste a valorilor de către Ehrenfels și (tânărul) Meinong, precum și subtilele analize pe care aceștia (și, poate, Scheler) le-au făcut raporturilor dintre emoții, dorință, valori, norme și, totodată, dezvoltările acestor idei la filosofi americani ca Perry (Ralph, nu John).

În literatura secundară anglo-saxonă despre Hume, Maurice Mandelbaum a fost, probabil, primul care a semnalat importanța, pentru sistemul filosofului scoțian, a „axiomei” conform căreia ceea ce este diferit poate fi distins, iar ceea ce poate fi distins poate fi separat⁵². Mandelbaum semnaleză 22 de monografii despre Hume care nu au sesizat importanța axiomei. Kreimendahl⁵³, căruia îi datorăm demonstrația cea mai completă a importanței axiomei, adaugă pe lista vinovaților monografiile analitice ale lui Capaldi, Craig, Penelhum și Stroud. Numai Bennett⁵⁴ și Anderson (1966) au înțeles importanța acestui aspect. Ca și Meinong. Or, nu numai la Meinong este central acest element, ci și la Husserl, în cea de-a doua dintre *Cercetările logice*, și la elevul său Reinach, în „Kants Auffassung des Humeschen Problems”, doi autori pe care Mandelbaum pare să îi ignore. În mod perfect similar, mitul după care, pentru Hume, propozițiile necesare aritmetice și geometrice, precum și cele privind culorile ar fi analitice a fost perpetuat în numeroase discuții analitice. Numai recent acest mit a fost recunoscut ca atare, deși Husserl și Reinach l-au demontat explicit cu mult timp în urmă⁵⁵. Desigur că aceste mituri, dacă sunt mituri, au avut un rol în locul extrem de precis atribuit lui Hume în cadrul canonului analitic în general și în cadrul canonului empirismului logic în particular. Este posibil ca locul ocupat de Hume în cadrul canonului empirismului structuralist al lui Brentano și al continuatorilor săi să fie mai bine fundamentat⁵⁶.

Or, o reacție extrem de firească față de cineva care furnizează asemenea exemple este de a admite că „putem oricând găsi o anticipare pentru orice idee filosofică”⁵⁷, încercând astfel să ne mascăm plictisul. O reacție mai bună: „Descriu

⁵² Hume, *Treatise of Human Nature*, 1, 2, 1, paragraful al treilea.

⁵³ L. Kreimendahl, *Humes verborgener Rationalismus*, Berlin, de Gruyter, 1982, cap. 4.

⁵⁴ J. Bennett, *Locke, Berkeley, Hume. Central Themes*, Oxford, Clarendon, 1971, p. 287–292.

⁵⁵ Cf. G. Davie, „Husserl and Reinach on Hume's *Treatise*”, în K. Mulligan (ed.), *Speech Act and Sachverhalt. Reinach and the Foundations of Realist Phenomenology*, Dordrecht, Nijhoff, 1987; W.A. Suchting, „Hume and Necessary Truth”, *Dialogue*, 5/1, 1966, p. 47–60.

⁵⁶ Cf. G. Ryle, „Hume 1711–1776”, în M. Merleau-Ponty (éd.), *Les philosophes célèbres*, Paris, Éditions Lucien Mazenod, 1956, pp. 206–209, despre Hume: „Mâna sa stângă fenomenologică insistă să pună în lumină lucrurile însele pe care mâna sa dreaptă psihologică le ascunsese”.

⁵⁷ Cf. „Adevărul este mai răspândit decât se crede, dar este adesea mascat, învăluit, chiar slăbit, mutilat, corupt de adaosuri care îl strică sau îl fac mai puțin util. Făcând vizibile urmele adevărului la predecesori, este ca și cum am descoperi aurul din noroi, diamantele din mină sau lumina din tenebre.” (Leibniz către Rémond, citat de Kastil, *op. cit.*).

o stare de fapt, nu aduc noutăți!”). În general, singurul care nu este plictisit de asemenea discursuri este cel care a descoperit anticiparea respectivă, cu excepția Germaniei sau a Italiei. Oricare ar fi gradul de simpatie pe care îl avem pentru acest tip de reacție, practica a cărei expresie se află în tensiune cu unul dintre motivele cele mai înrădăcinate în filosofia analitică.

Într-unul dintre primele programe ale filosofiei analitice, „Realismul analitic” al lui Russell, publicat în franceză în 1911 – este oarecum ironic faptul că acest program al filosofiei analitice, la fel ca istoria Cercului de la Viena a lui Neurath să nu supraviețuiască decât în franceză –, Russell predică dogma progresului lent și punctual al filosofiei științifice: „S-a abuzat în filosofie de Soluții eroice; s-au neglijat lucrările de detaliu; nu s-a avut răbdare. Ca altădată în fizică, se inventează o ipoteză și, pornind de la ea, se construiește o lume bizară, care nu este comparată cu lumea reală. Adevărata metodă în filosofie va fi inductivă, minuțioasă, cu respect pentru detaliu, lipsită de credința în datoria fiecărui filosof de a rezolva singur toate problemele. Această metodă animă realismul analitic și numai prin ea, dacă nu mă înșel, filosofia va reuși să dobândească rezultate la fel de solide precum cele ale științei.”⁵⁸

Textul este important în același timp în raport cu ceea ce îl precedă, în raport cu ceea ce inaugurează și pentru că, în același an, Husserl oferă o descriere foarte asemănătoare a filosofiei ca știință riguroasă.

Mai întâi, „adevrata metodă” este recomandată în aceiași termeni ca cei utilizați de Russell cu șapte ani în urmă pentru a sublinia meritele metodei filosofice a lui Meinong⁵⁹. În plus, construcția unor lumi bizare este, după cum am văzut, ceea ce se petrece, în viziunea lui Brentano, în decadența filosofică. „Adevărata metodă” a lui Russell este, totodată, cea propusă de Brentano în două teze celebre: adevărata metodă a filosofiei nu diferă de cea a științelor naturii, și anume comportă atât inducția, cât și argumentele. Filosofia trebuie să protesteze împotriva împărțirii științelor în științe speculative și științe exacte, iar justificarea acestui protest reprezintă însuși dreptul ei la existență.

Raportul dintre acest program și ceea ce el a inaugurat este chiar mai interesant. Dacă astăzi noțiunile de „filosofie științifică” și chiar de progres le par mult mai problematice filosofilor analitici, dacă opiniile despre ce înseamnă

⁵⁸ B. Russell, „Le réalisme analytique”, în *Bulletin de la société française de philosophie*, 11, 1911, p. 61.

⁵⁹ „Deși empirismul ca filosofie nu pare sustenabil, există o metodă empirică de investigare care ar trebui aplicată oricărui subiect. Aceasta este perfect stăpânită în lucrarea de care ne ocupăm. O recunoaștere deschisă a datelor furnizate de investigație precede orice teoretizare; când este propusă o teorie, o întreagă măiestrie este utilizată în selecția datelor favorabile și nefavorabile și în înlăturarea tuturor consecințelor relevante ale datelor prezentate. Avem, prin urmare, a face cu o combinație rară de inferență ascuțită și capacitate de observație. Metoda filosofiei nu este fundamental diferită de cea a științelor: diferențele par să fie numai de grad.” (B. Russell, „Meinong’s Theory of Complexes and Assumptions”, în D. Lackey (ed.), *Essays in Analysis*, London, Allen & Unwin, 1973 (publicată pentru prima dată în 1904), p. 22–23).

filosofia analitică sunt la fel de variate ca pozițiile analitice privind orice problemă filosofică, există, cred, un destul de larg consens asupra unei teze precum următoarea: în ceea ce privește anumite subiecte ca, spre exemplu, utilitarismul, natura designației și a adevărului, s-a realizat în mod incontestabil o rafinare a comprehensiunii. Ceea ce este valabil chiar și pentru cei care văd în filosofie o activitate esențial aporetică. Desigur, există și cei care nu vor fi de acord cu această descriere a filosofiei analitice, cei pentru care, spre exemplu, filosofia a murit (filosofii americani influențați de Burt Dreben).

Or, dacă măcar atât supraviețuiește din credo-ul optimist al lui Russell, cum se justifică ignoranța filosofului analitic la care m-am referit? A ignora ceea ce s-a spus despre un anumit subiect reprezintă un viciu dacă luăm în serios una dintre formele doctrinei conform căreia există progres în filosofie și dacă o considerăm o disciplină în care colaborarea este importantă. Se poate ca filosofii analitici să nu fi învățat încă lecția lui Leibniz și a lui Chamfort: „Puțină filosofie conduce la disprețul pentru erudiție; iar multă filosofie, la stimă”⁶⁰? O lecție pe care Russell, cititor asiduă al lui Frege, Cantor, Mach, Meinong, Poincaré și Cantor, pentru a nu îi menționa decât pe contemporanii săi, o învățase.

8. ANTI-RORTYISM: GENURILE ISTORIOGRAFIEI FILOSOFIEI

Într-un celebru articol, Richard Rorty distinge între (1) genul de istoriografie a filosofiei pe care îl numește „reconstrucție rațională” și care constă în evaluarea unei contribuții în raport cu o anumită problemă, (2) ceea ce numește simpla doxografie care trece în revistă membrii unui canon dat și (3) ceea ce numește *Geistesgeschichte* sau examinarea și evaluarea genezei unui canon. Am văzut cum ceea ce Rorty numește reconstrucție rațională se găsește în centrul abordării austriece; cum, pentru Brentano și Rorty, „a studia” o problemă constituie un verb cu complement transparent și le-am menționat disprețul pentru simpla doxografie. În plus, ceea ce Rorty numește *Geistesgeschichte* reprezintă tocmai ceea ce Brentano numea filosofia istoriei filosofiei, din care descrierea genezei filosofiei decadente constituie un foarte bun exemplu.

Am putea crede că, dacă Brentano și Rorty sunt de acord, trebuie să aibă și dreptate. Consider, însă, că și referitor la aspectele asupra cărora opiniile lor sunt divergente, austriezii, în calitate de precursori ai filosofiei analitice, sunt cei care au dreptate.

Rorty caracterizează *Geistesgeschichte* astfel: ea se situează la nivelul problematicii, la nivelul operelor de filosofie, iar nu atât la nivelul argumentelor acestora. Scopul său vizează justificarea a ceea ce constituie sau ar trebui să constituie filosofia. Ea furnizează „o poveste zdrobitoare” (p. 58), întrucât contribuie la

⁶⁰ N. de Chamfort, *Maximes et pensées, caractères et anecdotes*, 1795.

stabilirea canonului. Cum notează Brentano și Rorty, acest lucru nu este necesar în cazul științelor. Prin aceasta, susține Brentano, istoria filosofiei seamănă mai mult cu cea a artelor. Exemplele date de Rorty aici sunt Reichenbach (*The Rise of Scientific Philosophy*), Heidegger, Foucault, Blumenberg (*Die Legitimität der Neuzeit*) și MacIntyre (*After Virtue*).

Or, dacă îi adăugăm pe această listă nu numai pe Brentano, ci și pe Popper și pe Feyerabend, observăm că tipul de *Geistesgeschichte* privilegiat de Rorty nu este singurul. Brentano s-a abținut aproape total de la caracterizarea filosofiei autentice în termeni de conținut, probleme și problematici. Aceeași distincție între metodă și conținut este surprinsă, lăsând deoparte anumite aspecte, de cei doi austrieci Popper și Feyerabend și, *pace* Rorty, de Reichenbach. (Este adevărat că distincția ca atare între metodă și conținut este tocmai unul dintre aspectele puse sub semnul îndoielii de acei filosofi disprețuiți de Brentano. Din nefericire, sunt greu de găsit argumente care să pună sub semnul îndoielii posibilitatea de a opera această distincție).

Brentano caracterizase canonul, filosofia autentică – și, în consecință, diferitele tipuri de pseudo-filosofie – în funcție de două aspecte: o poziționare și o metodă adecvată. Poziționarea este cea teoretică, afirmarea enunțurilor și a teoriilor adevărate, dar și dorința de a spune adevărul. Subliniază că aceasta nu presupune nicio listă de probleme eterne stabilite dinainte. Dimpotrivă, după cum am văzut, marca filosofiei autentice constă, pentru Brentano, în multiplicarea noilor întrebări.

Una dintre funcțiile importante ale *Geistesgeschichte*, după Rorty, nu se clarifică decât dacă sunt considerate cele spuse de el cu privire la context și la necesitatea acestuia. *Geistesgeschichten* și canoanele pe care le presupun trebuie multiplicat pentru a induce o mai mare conștiință de sine (p. 61), pentru a ne reaminti propria finitudine cognitivă. Pentru a accentua mai mult această conștiință, Rorty pledează în favoarea recontextualizării fiecărei *Geistesgeschichte* în termenii a ceea ce el numește istoria intelectuală, adică examinarea totalității ideilor, din care fac parte și ideile filosofice și semi-filosofice. Aceasta pentru a ne reaminti că filosofii canonului erau adesea mai puțin importanți în dialogurile epocilor lor decât credem.

Prin conceptul central de dialog am ajuns la țelul real al *Geistesgeschichte* și al recontextualizării sale rortyene: conceptul însuși este împrumutat dintr-o frază a lui Hölderlin și are utilizarea dată de Heidegger și Gadamer⁶¹. În mod curios, totuși, în multe aspecte, concepția rortyiană a dialogului filosofic amintește mai degrabă de cea a lui Dilthey și Jaspers decât de cea a lui Gadamer sau Heidegger. Asemenea lui Dilthey, el descoperă salvarea într-o continuă recontextualizare istorică: „istoria ne va elibera!” Asemenea lui Jaspers, se ferește de filosoful care este „*lebensfremd*”.

⁶¹ Heidegger vorbește despre „denkenden Gesprächs zwischen Denkenden”, în *Kant und das Problem der Metaphysik*, Frankfurt, 1951, p. 8. Cf. și descrierea furnizată de tovarășul său de drum, Carl Schmitt, privind utilizarea metaforei *ewiges Gespräch* la Fr. Schlegel și Novalis (*Politische Romantik*, 1925, Duncker, 3, cap. 2, cap. 3).

Marca esențială a dialogului rortyan – asemenea celei a echivalentelor sale de la predecesorii săi germani – rezidă în aceea că funcția sa este una practică. Rorty nu optează numai pentru dialog în locul argumentării, întrucât admite și reconstrucția rațională pe lângă *Geistesgeschichte* și istoria intelectuală. Însă în caracterizările pe care le face acestor ultime două demersuri, se limitează în întregime la funcția lor practică. Hermeneutica, după Gadamer, reprezintă filosofia practică⁶².

Or, cum Rorty știe, este neîndoielnic faptul că, la un nivel foarte înalt de abstracție, Heidegger, ultimul Wittgenstein și pragmatismul sunt cei care, în acest secol, au susținut primatul practicii în raport cu teoria. Pentru a cunoaște valoarea acestor sugestii ar trebui făcută filosofie. Aici, mă voi limita la observația că atât Russell, cât și austriecii erau convinși de primatul atitudinii teoretice. Austriecii au încercat să îl demonstreze în teoriile lor privind comportamentul uman, în filosofile minții, în analizele lor de etică cognitivă, precum și în cercetările lor privind logicile axiologice și deontice. Or, chiar și în filosofia analitică, unde asemenea teze referitoare la primatul atitudinii teoretice nu sunt împărțite, se constată că, în practică, filosofii analitici adoptă o atitudine riguros teoretică sau se comportă ca și cum ar împărți-o. Dacă austriecii au dreptate în ceea ce privește aceste chestiuni filosofice, există, totuși, o prăpastie insurmontabilă între poziționările și paradigmele care se manifestă în citatele următoare:

Mai întâi, Bennett despre o parte a comentariului lui Gueroult referitor la Spinoza: „Pare corect și rămâne aproape de text, dar ce vrea să spună? Pentru mine este, ca majoritatea lucrărilor filosofice ale lui Gueroult, prea vag și prea moale ca să mă ajute să reflectez asupra lui Spinoza”⁶³.

Apoi, Gadamer: „Putem dobândi o oarecare claritate analizând argumentația unui dialog platonice cu instrumente logice care să pună în evidență incoerențele, să restabilească derapajele logice, să demaște falsele concluzii etc. Este însă aceasta o modalitate de a-l citi pe Platon sau de a-i transfera întrebările noastre? Putem afla astfel ceva despre el sau numai ne confirmăm propria superioritate? Ceea ce este valabil pentru Platon este valabil, mutatis mutandis, pentru întreaga filosofie”⁶⁴.

Dacă austriecii au dreptate, primatul poziționării teoretice constituie o marcă a filosofiei autentice din toate timpurile. Istoria analitică și cea austriacă a filosofiei, a cărei sarcină rezidă în a determina ceea ce este adevărat în istoria filosofiei, ar avea dreptate. Iar orice demers, precum cel al lui Rorty, care vrea să pună în centrul istoriei filosofiei motive practice ar merita epitetul brentanian de decadent.

⁶² R. Rorty, *Reason in the Age of Science*, Cambridge, MIT Press, 1981, p. iii. În *Adevăr și metodă*, Gadamer scrie, de asemenea, că hermeneutica descrie ceea ce este comprehensiunea, iar nu ceea ce ar trebui să fie. Nu este, însă, aici locul pentru o descriere a utilizării conceptelor normative în filosofia post-heideggeriană.

⁶³ J. Bennett, *A Study of Spinoza's Ethics*, ed. cit., p. 67; cf. p. 187.

⁶⁴ H. G. Gadamer, *Gesammelte Werke*, Tübingen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1986, p. 38.

9. ISTORIA FILOSOFIEI LA BOLZANO, BRENTANO ȘI CONTINUATORII LOR BIBLIOGRAFII

9.1. Perspectivă tematică

** Asupra istoriei filosofiei*

- ARLETH, 1896.
 BOLZANO, "Über Hegels ...", 1851.
 BRENTANO, 1867 :
 – "Vom Begriff der Geschichte der Philosophie"; "Philosophie der Geschichte der Philosophie";
 "Zur Methode der historischen Forschung auf phi-losophischem Gebiet"; "Vom Gesetz der
 geschichtlichen Entwicklung"; tous in Brentano, 1987 ;
 – "Was ist Geschichte der Philosophie ?"; "Zweck der Geschichte der Philosophie", et "Methode der
 Geschichte der Philosophie", tous in Brentano 1963 ;
 BRENTANO, 1926 ;
 BRENTANO, 1929 ;
 – "Zur Methode aristotelischer Studien, und zur Methode geschichtlicher Forschung auf philosophischem
 Gebiet über-haupt", in Brentano, 1986.
 UTITZ, 1935.
 ROGGE, 1950.
 INGARDEN, 1960.

** Istorii ale filosofiei*

- BRENTANO, 1926, 1929, 1963, 1980, 1987.
 TWARDOWSKI, 1910.
 KRAUS, 1937.

** Platon*

- STUMPF, 1869.
 BRENTANO, 1963.
 KRAUS, 1963.

** Aristotel*

- SNELL, 1873.
 BERGER, 1897.
 BRENTANO, 1862, 1867, 1877, 1980, 1986.
 KASTIL, 1900.
 ARLETH, 1903.
 KRAUS, 1905, 1905a, 1907.
 LUKASIEWICZ, 1910, 1951.
 MOSER, 1935.
 INGARDEN, 1961–2.

** Filosofie medievală*

- BRENTANO.
 KASTIL, 1900.
 TWARDOWSKI, 1910.
 STEIN, 1929.

9.2. Bibliografie a lucrărilor de istorie a filosofiei ale lui Bolzano, Brentano și ale continuatorilor

Prescurtări:

JPPF = *Jahrbuch für Philosophie und phäenomenologische Forschung*.

PPR = *Philosophy and Phenomenological Research*.

- ARLETH, E., 1896, "Die Philosophie und ihre Geschichte", *Die Österreichische Mittelschule*, X, p. 235–253.
- 1903, *Die metaphysischen Grundlagen der aristotelischen Ethik*, Prague, Calve.
- BERGER, A. von, 1897, "Warheit und Irrtum in der Katarsis-Theorie des Aristoteles", *Aristoteles' Poetik*, übersetzt und eingeleitet von Theodor Gomperz, Leipzig, Verlag von Veit & Comp., p. 71–98.
- BERGMANN, H., 1909, *Das philosophische Werk Bernard Bolzanos*, Halle, Niemeyer, réimpression, Hildesheim, Olms, 1970.
- 1965/66, "Brentano on the History of Greek Philosophy", *PPP*, p. 94–99.
- (Les nombreux travaux de Bergmann sur l'histoire de la philosophie, qui s'écartent considérablement de l'historiographie brentanienne, ne sont pas mentionnées ici. Cf. A. Zvie Bar-On, (éd.), *On Shmuel Hugo Bergmann's Philosophy*, Amsterdam, Rodopi, 1986).
- BOLZANO, B., 1834, *Lehrbuch der Religionswissenschaft*, Sulzbach (=RW).
- 1837, *Wissenschaftslehre*, Sulzbach (=WL).
- 1839, *Dr. Bolzano und seine Gegner*, Sulzbach, réimpression, Amsterdam, 1970.
- 1851, "Über Hegels und seine Anhänger Begriff von der Geschichte überhaupt und insbesondere von der Geschichte der Philosophie", *Drei philosophische Abhandlungen*, welche auch von Nichtphilosophen sehr wohl verstanden werden können, und vier akademische Reden von allgemein menschlichem Interesse. Aus dem Nachlass hrsg. v. F. Prihonsky, Leipzig, reeditare în Bolzano, *Philosophische Texte*, Reclam, (Hgb.) U. Neeman, 1984, p. 276–306.
- BRENTANO, F., 1862, *Von der mannigfachen Bedeutung des Seienden nach Aristoteles*, Freiburg.
- 1867, *Die Psychologie des Aristoteles*, Mainz.
- 1867, "Geschichte der kirchlichen Wissenschaften", in Johann A. Möhler, *Kirchengeschichte*, (Hgb.) P.B. Gams, Bd. II, Regensburg, p. 526–584, (traduction française *Histoire de l'Église*, tome deuxième, Paris, 1868, p. 467–520).
- 1882, *Der Creationismus des Aristoteles*, Vienne.
- 1926, *Die vier Phasen der Philosophie*, Meiner.
- 1929, *Über die Zukunft der Philosophie*, Leipzig.
- 1963, *Geschichte der Griechischen Philosophie*, Berne, Francke.
- 1968, *Vom Dasein Gottes*, Hamburg, Meiner (= DG).
- 1975, "Was an Reid zu loben", *Grazer Philosophische Studien*, 1.
- 1977, *Aristoteles und seine Weltanschauung*.
- 1978, *Versuch über die Erkenntnis*, Hamburg, Meiner (= VE).
- 1978, *Grundlegung und Aufbau der Ethik*, Hamburg, Meiner (= GAE).
- 1980, *Aristoteles' Lehre vom Ursprung des menschlichen Geistes*.
- 1980, *Geschichte der mittelalterlichen Philosophie*.
- 1986, *Über Aristoteles*, Meiner.
- 1987, *Geschichte der Philosophie der Neuzeit*, Hamburg, Meiner.
- HUSSERL, E., 1900, *Logische Untersuchungen*, II: "Die ideale Einheit der Spezies und die neueren Abstraktionstheorien", Halle, Niemeyer.
- 1956, *Erste Philosophie* (1923/24). Erster Teil. Kritische Ideengeschichte, Hgb. R. Boehm, La Haye, Nijhoff.
- 1954, *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie*, Hgb. W. Biemel, La Haye, Nijhoff, §§ 15–32, § 56.
- INGARDEN, R., 1960, "Notes sur l'objet de l'histoire de la philosophie", *Diogène*, 29, p. 130–41.
- 1961–2, "A Marginal Commentary on Aristotle's Poetics", *Journal of Aesthetics & Art Criticism*, Nos 2 & 3.

- 1973, “A priori Knowledge in Kant versus A Priori Knowledge in Husserl”, *Dialectics and Humanism*, p. 5–18.
- KASTIL, A., 1900, *Die Frage nach der Erkenntnis des Guten bei Aristoteles und Thomas von Aquin*, Wien, C. Gerold.
- 1901, *Die Lehre von der Willensfreiheit in der Nikomachischen Ethik*, Prag, J.G. Calve.
- 1909, *Studien zur neueren Erkenntnistheorie*, I. Descartes, Halle, Niemeyer.
- 1912, *Fries' Lehre von der unmittelbaren Erkenntnis. Eine Nachprüfung seiner Reform der theoretischen Philosophie Kants*, Göttingen.
- KATKOV, G., 1937, “Descartes und Brentano. Eine erkenntnistheoretische Gegenüberstellung”, in Emge, C. (ed.), *Dem Gedächtnis an René Descartes*, Berlin, p. 116–115.
- KOHN, B. (= Kerry), 1881, *Untersuchungen über das Kausalproblem* (Mill), Vienna.
- KOYRÉ, A., 1922, “Bemerkungen zu den Zenonischen Paradoxien”, *JPPF*, vol. V.
- 1929, “Die Gotteslehre J. Böhmes”, *JPPF*, Vol. X.
- KOTARBINSKI, T., 1915, [L'Utilitarisme dans les éthiques de Mill et Spencer], en polonais, Cracovie.
- KRAUS, O., 1901, *Zur Theorien des Wertes. Eine Bentham-Studie*, Halle, Niemeyer.
- 1905, *Die Lehre von Lob, Lohn, Tadel und Strafe bei Aristoteles*, Halle.
- 1905a, “Die aristotelische Werttheorie und die modernen Psychologen”, *Z. für der Geschichte d. Staatswissenschaft*.
- 1907, *Neue Studien zur Aristotelischen Rhetorik*, Halle.
- 1913, *Platons Hippias Minor. Versuch einer Erklärung*, Prague.
- 1924, “Das ‘apriori’ bei Kant”, *Hochschulwissen*, I, p. 141–50.
- 1927, “Über die Philosophie Spinozas”, *Euphorion*, 28.
- 1937, *Die Werttheorien*, Leipzig.
- LINKE, P., 1901, “Humes Lehre vom Wissen”, *Phil. Studien*, 17, p. 624–73.
- LUKASIEWICZ, J., 1910 [Sur le principe de contradiction chez Aristote], en polonais, Cracovie.
- 1935–6, “Zur Geschichte der Aussagenlogik”, *Erkenntnis*, 5.
- 1951, *Aristotle's Syllogistic from the Standpoint of Modern Formal Logic*, Oxford (2nd ed., 1957).
- MAHNKE, D., 1925, “Leibnizens Synthese von Universalmathematik und Individualmetaphysik”, *JPPF*, vol. VII.
- MARTINAK, Ed., 1894, *Die Logik Lockes*, Halle, Niemeyer.
- MARTY, A., 1916, *Raum und Zeit*, Halle, (esp. I, §§ 3–21, II § 22f.).
- 1940, *Psyche und Sprachstruktur*, Hgb. O. Funke, Berne, Francke.
- MEINONG, A. v., 1877, *Hume-Studien*, I, “Zur Geschichte und Kritik des modernen Nominalismus”, maintenant in *GA*, Bd. I, 1969, Graz.
- 1882, *Hume-Studien*, II, “Zur Relationstheorie”, maintenant in *GA*, Bd. II, 1979.
- MORCHEN, H., 1930, “Die Einbildungskraft bei Kant”, *JPPF*, vol. XI.
- MOSER, S., 1935, *Zur Lehre von der Definition bei Aristoteles*, I. Teil, Organon und Metaphysik, Innsbruck.
- NEUHAUS, C., 1908, *Humes Lehre von den Prinzipien der Ethik*, Diss., Leipzig (*Zeitschrift für Philosophie*, 135, 1909).
- PETERS, K., 1909, *Thomas Reid als Kritiker von David Hume in den Hauptpunkten des erkenntnistheoretisch-logischen Teils ihrer Lehren*, Diss., Leipzig.
- PRIHONSKY, F., 1850, *Neuer Anti-Kant oder Prüfung der Kritik der reinen Vernunft nach den in Bolzanos Wissenschaftslehre niedergelegten Begriffen*, Bautzen, Weller.
- REINACH, A., 1911, “Kants Auffassung des Humeschen Problems”, *Zeitschrift für Philosophie*, 141, p. 176–209.
- 1911a, “Die obersten Regeln der Vernunftschlüsse bei Kant”, *Münchener Philosophische Abhandlungen*, Leipzig, Barth.
- 1913, *Die apriorischen Grundlagen des bürgerlichen Rechtes*, esp. in § 4 “Die nominalistische Theorie David Humes”, *JPPF*.
- SALMON, C.V., 1929, *The Central Problem of Hume's Philosophy: an Essay towards a Phenomenological Interpretation of the first book of the Treatise*, *JPPF*, Halle.
- SCHELER, M., 1913/1916, *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik*, GW, Bd. 2, Berne, 1954.

- SCHWENNINGER, A., 1908, *Der Sympathiebegriff bei David Hume*, Diss., Munich.
- SNELL, H., 1873, *Die Einheit des Seelenlebens aus den Principien der Aristotelischen Philosophie entwickelt*, Freiburg.
- STEIN, E., 1929, "Husserls Phänomenologie und die Philosophie des heil. Thomas v. Aquino", *JPPF*, vol. X.
- STUMPF, C., 1869, *Verhältnis des Platonischen Gottes zur Idee des Guten*, Göttingen Diss., Halle ; also in *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*, N. F., Bd. 54.
- 1891, "Psychologie und Erkenntnistheorie", *Abhandlungen d. könig. Bayerischen Akademie d. Wiss.* I. Cl. XIX, Bd. II, Abt., Munich.
- 1919, "Spinozastudien, I, II", *Abh. d. preussischen Akademie*.
- 1923, "Vorwort", *Leibniz-Ausgabe*, Berliner Akademie, I.
- TWARDOWSKI, K., 1892, *Idee und Perception. Eine erkenntnistheoretische Untersuchung aus Descartes*, Vienna.
- 1910, [Six conférences sur la philosophie médiévale], en polonais.
- URBACH, B., 1901, *Leibnizens Rechtfertigung des Übels in der besten Welt*, Prague, Calve'sche Buchhandlung.
- UTITZ, E., 1935, *Die Sendung der Philosophie in unserer Zeit*, Leyde, Sitjhoff.
- ZIMMERMANN, R., 1850 & 1851, "Über einige logische Fehler der spinozistischen Ethik", *Sitzungsberichte der Wiener Akademie*, phil.-hist. Cl.
- 1847, *Leibnitz' Monadologie. Deutsch mit einer Abhandlung über Leibnitz' und Herbarts Theorieen des wirklichen Geschehens*, Vienna, Braumüller & Seidel.
- 1852, *Das Rechtsprinzip bei Leibnitz. Ein Beitrag zur Geschichte der Rechtsphilosophie*, Vienna, Braumüller.
- 1854, "Über Leibnizens Conceptualismus", *Sitzungsberichte der Wiener Akademie*, phil.-hist. Cl.
- 1871, "Über Kant's mathematisches Vorurteil und dessen Folgen" .
- 1871, "Kants Widerlegung des Idealismus".
- 1875, "Schellings Philosophie der Kunst", *Sitzungsberichte der philosophischen-historischen Klasse der K. Akademie der Wissenschaften*, bd. 80, p. 627–674.
- 1879, "Lambert der Vorgänger Kants : Ein Beitrag zur Vorgeschichte der Kritik der reinen Vernunft", *Denkschriften der philosophisch-historischen Klasse*, K. Akademie d. Wissenschaften, 29, Vienna, p. 1–74.

9. 3. Bibliografie a literaturii secundare

Lucrări asupra istoriei filosofiei la Bolzano, Brentano și continuatorii

- AEBI, M., 1947, *Kants Begründung der "Deutschen Philosophie". Kants transzendente Logik : Kritik ihrer Begründung*, Bâle, Verlag für Recht und Gesellschaft.
- ALPHÉUS, K., 1936, *Kant und Scheler. Phänomenologische Untersuchungen zur Ethik zwecks Entscheidung des Streitiges zwischen der formalen Ethik Kants und der materialen Wertethik Schelers*, St. Georgen/Schw., Dissertation, Freiburg/Br. – version augmentée: *Kant und Scheler*, Hgb Barbara Wolandt, 1981, Bonn, Bouvier Verlag.
- BARBER, K. F., 1966, *Meinong's Hume-Studies*; translation and commentary, Diss. Univ of Iowa.
- BERGER, G., 1939, "Husserl et Hume", *Revue Internationale de Philosophie*, p. 342–53.
- BOSSERT, P.J., 1976, "Hume and Husserl on Time and Time Consciousness", *J. Brit. Soc. Phenom.*, 7, p. 44–52.
- BUTLER, R. J., 1976, "Distinctiones Rationis, or the Cheshire Cat which left its smile behind it", *Proc. Ari. Soc.*, 76, p. 165–76.
- BUTTS, R., 1957, *Husserl's Criticisms of Hume's Theory of Knowledge*, Univ. of Pennsylvania, Diss., reprint, Ann Arbor, 1976.
- 1959, "Husserl's Critique of Hume's Notion of 'Distinctions of Reason'", *PPR*, 20, p. 213–21.
- CAMPOS, E., 1979, *Die Kantkritik Brentanos*, Bonn.
- DAVIE, G., 1987, "Husserl and Reinach on Hume's Treatise", Mulligan, K. (ed.) *Speech Act and Sachverhalt. Reinach and the Foundations of Realist Phenomenology*, Dordrecht, Nijhoff.

- DUBISLAW, W., 1929, "Über Bolzano als Kritiker Kants", *Philosophisches Jahrbuch*, 42, Fulda, p. 357–368.
- GEORGE, R., 1978, "Brentano's Relation to Aristotle", *Grazer Philosophische Studien*, 5, p. 249–66.
– 1980, "Einleitung", Brentano, *Aristoteles Lehre vom Ursprung des menschlichen Geistes*, Hamburg, 1980, p. vii–xiv.
- GILSON, E., 1939, "Franz Brentano's Interpretation of Medieval Philosophy", *Medieval Studies*, 1, p. 1–10, (réimprimé dans L. McAlister (ed.), *The Philosophy of Brentano*, Londres, Duckworth, p. 56–67).
- GILSON, L., 1955, *Méthode et Métaphysique selon Franz Brentano*, Paris, Vrin, ch. 1 "Le passé et l'avenir de la philosophie".
- HEDWIG, K., 1987, "Brentano's Hermeneutics", *Topoi*, 6, Heidemann, Ingeborg, p. 3–10.
– 1948, *Untersuchungen zur Kantkritik Max Schelers*, Dissertation, Frankfurt am Main.
- HENRICH, D., 1958, "Über die Grundlagen von Husserls Kritik der philosophischen Tradition", *Philosophische Rundschau*, 6, 1/2, 126.
- HOPPENSTADT, F. W. v., 1933 *Franz Brentanos Kantkritik*, Kiel, Diss.
- KERN, I., 1964, *Husserl und Kant. Eine Untersuchung über Husserls Verhältnis zu Kant und zum Neukantismus*, The Hague, Nijhoff.
- KOWALEWSKI, A., 1938, "Kant und Bolzano", *Ostdeutsche Monatshefte*, 18, Danzig, p. 665–673.
- LAPORTE, J.-M., 1963, "Husserl's Critique of Descartes", *PPR*.
- MALL, R. A., 1973, *Experience and Reason: The Phenomenology of Husserl and its Relation to Hume's Philosophy*, The Hague, Nijhoff.
– 1975, "Der Induktionsbegriff. Hume und Husserl", *Z. f. phil. Forschung*, 29, p. 34–62.
– 1975a, *Naturalism and Criticism*, The Hague, Nijhoff.
- MANDELBAUM, M., 1974, "The Distinguishable and the Separable", *Journal of the History of philosophy*, p. 242–247.
- NEEMAN, U., 1970, "Analytische und synthetische Sätze bei Kant und Bolzano", *Ratio*, 12, p. 1–20.
– 1974, "Bolzos Kantkritik", *Akten des 4. Internationalen Kant-Kongresses*, II/2, de Gruyter, p. 842–848.
- PALAGYI, M., 1902, *Kant und Bolzano. Eine kritische Darstellung*, Halle.
- PETRONIEVICS, B., 1938, "Kritische Bemerkungen zu Brentanos Schrift die 'Vier Phasen der Philosophie'", *Philosophica*, 3, p. 179–187.
- ROGGE, E., 1950, *Axiomatik alles möglichen Philosophierens. Das grundsätzliche Sprechen der Logistik, der Sprach-Kritik und der Lebens-Metaphysik*, Meisenheim, Hain.
- RYLE, G., 1929, C.R. de Heidegger, *Sein und Zeit, Mind*, XXXVIII, p. 355–370.
- SAUER, F., 1930, "Über das Verhältnis der Husserlschen Phänomenologie zu David Hume", *Kant-Studien*, 35, p. 151–82.
- SCHWARZ, Ph., 1911, *Bolzos Vorstellungstheorie und Kant's Lehre von der Raumanschauung*, Diss., Göttingen.
- SEITERICH, E., 1936, *Die Gottesbeweise bei Franz Brentano*, Freiburg, Herder (§ 9: "Brentanos Kantkritik").
- SUCHTING, W. A., 1966, "Hume and Necessary Truth", *Dialogue*, 5/1, p. 47–60.
- WAGNER, Joh., 1923, *Die Kritik an Kants Philosophie bei Bolzano, Brentano, ihren Schülern und M. Scheler*, Diss., Göttingen.
- WERLE, J. M., 1989, *Franz Brentano und die Zukunft der Philosophie. Studien zur Wissenschaftsgeschichte und Wissenschaftssystematik im 19. Jahrhundert*, Amsterdam, Rodopi.
- WOLENSKI, Jan, 1989, *Logic and Philosophy in the Lvov-Warsaw School*, Kluwer.

Notă: Text apărut inițial în *Philosophie analytique et l'histoire de la philosophie* (ed. Jean-Michelle Vienne), Paris, Vrin, 1997, p. 62–103 și tradus din franceză cu permisiunea autorului și a editurii. Traducerea textului a fost finanțată printr-un grant al Autorității Naționale Române pentru Cercetare Științifică, CNCS-UEFISCDI, proiectul PN-II-ID-PCE-2011-3-0661.